

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus X.

Fasciculus 5.

PÓLAY ELEMÉR

A STIPULATIO SZEREPE AZ ERDÉLYI
VIASZOSTÁBLÁK OKIRATANYAGÁBAN

SZEGED

1963

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, LÁSZLÓ BUZA, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MÁRTONYI

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József Nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, BUZA LÁSZLÓ, KOVÁCS ISTVÁN,
MÁRTONYI JÁNOS

Kiadja

*a Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

Felelős kiadó: Kovács István

1. A Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetében (924—959. 1.) először szisztematikusan publikált 25 erdélyi viaszostábla okiratanyagában a stipulatio ügylete rendkívül fontos szerepet játszik. Ez az ügylet rendkívüli rugalmasságával és alkalmazhatóságának széles körével van kapcsolatban. — Az említett 25 okirat közül 14 ugyszólván teljesen olvasható. E 14 okirat közül 12 szerződéseket tartalmaz, s ezeknek több mint felében szerepel a stipulatio (III., V-VIII., XIII., XXV. triptychonok); sőt némelyikben nem is egy ízben (pl. evictios garanciasstipulatio + fideiussio.) Ezenkívül még két, alig olvasható triptychonban (II. és XIV.) is találunk egy-egy stipulatióra utaló kifejezést a „fideiussoris” (II. t.) és „spondit” (XIV.t.) szavakban.

2. Az olvasható erdélyi viaszostáblák az iu. 139. és 167. évek közt keletkeztek, tehát a II. század derekán, azaz a késői klasszikus kor küszöbén, amikor azok a folyamatok, amelyek a római birodalmi jognak vulgarizálódását megindították, még csiráikban jelentkeztek.¹ Az okiratok aránylag kis száma persze nem ad lehetőséget arra, hogy nagyobb jelentőségű, az a tény pedig, hogy itt csak egyetlen provinciában divó gyakorlat termékeiről van szó, megakadályozza azt, hogy általános érvényű megállapításokat tehesünk a stipulatio második századbeli fejlődésével kapcsolatban. Mégis úgy véljük, hogy bizonyos megállapításainkkal hozzájárulhatunk annak a képnek teljesebbé tételéhez, amelyet a modern romanisztika a stipulatio fejlődésével kapcsolatban a későbbi klasszikus korra nézve kialakított.

II.

1. Mindenekelőtt vizsgáljuk meg azt a képet, amelyet a modern romanisztika irodalma a stipulatiót és annak fejlődését illetően elénk tár.

A ma általánosnak mondható nézet szerint² a klasszikus kor stipulatioja olyan verbálaktus volt, amely lehetősé tette akár azt, hogy a felek az ügylet causa-ját megnevezzék (cautio discreta), akár azt, hogy elhallgassák (cautio indiscreta), s ennek megfelelően a stipulatióból származó igény vagy kauzális, vagy absztrakt formula segítségével volt érvényesíthető.

¹ E. Levy: West-Roman Vulgar Law. The Law of Property (Washington 1961.) I. k. 6. és k. 1. — W. Kunkel: Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen (München, 1952.) 371. és k. 1. — M. Kaser Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung (-SZ) 1956. 73. k. 445. 1. és SZ 1958. 75. k. 412. 1. 2. jz.

² R. Sohm-L. Mitteis-L. Wenger: Institutionen (München-Leipzig, 1931.) 411. 1. — H. Kreller: Zur Geschichte der „exceptio non numeratae pecuniae” St. Riccobono (Palermo, 1936.) II. k. 307. és k. 1. — M. Kaser: Das altrömische ius (Göttingen, 1949.) 288. 1. — E. Levy: Die querela non numeratae pecuniae SZ 1953. 70. k. 242. 1.

2. Kérdés az, hogy mikor ment végbe az az átalakulás, amely a stipulatio ügyletében a verbálakust háttérbe-, majd kiszorította és az eredetileg már a köztársaság végétől kezdve a stipulatio bizonyítására szolgáló okiratot lényegében kötelelemkeletkeztető hatállyal ruházta fel azáltal, hogy az okirat kiállításához a stipulatio megtörténtének fikcióját fűzte.

Az iu. III. század végén keletkezett *Sententiarum libri* (5. 7. 2.) szerint:

„Verborum obligatio inter praesentes non etiam inter absentes contrahitur. Quod si scriptum fuerit instrumento promississe aliquem, perinde habetur, atque si interrogatione praecedente responsum sit”.

E megállapítás következtében az a látszat, hogy Diocletianus idejéig a stipulatio megtartotta klasszikus jellegét és ekkor vált írásbeli szerződéssé annak kimondása folytán, hogy: az írás „perinde habetur” (itt a fikció), mintha a stipulatio végbement volna. Az irodalom ennek az átalakulási folyamatnak lezajlására vonatkozóan igen változatos nézeteket találunk. E nézetek több csoportra oszthatók.

A legrégebb felfogás e változást a késői klasszikus korra teszi.³

Ezzel a felfogással áll szemben az a nézet, amely szerint ez az átalakulás csak a posztklasszikus korról kezdődött, csupán ott van az egyes nézetekben eltérés, hogy mikor indult meg és ment végbe közelebről e folyamat. *Riccobono*⁴ több ízben rögzíti azt a nézetét, mely szerint a klasszikus jogászok a szóbeli formához következetesen ragaszkodtak s csak azt tekintették kötelelemkeletkeztető hatályúnak. Szerinte az ennek a tételnek ellentmondó forráshelyek kivétel nélkül hamisítványok. Meglehetősen határozatlan azonban *Riccobono* abban a kérdésben, hogy hol és közelebről mikor ment végbe ez az átalakulási folyamat. Előbb arra az álláspontra helyezkedik, hogy ilyen folyamat csak a keleti provinciákban zajlott le,⁵ utóbb azonban e tételéhez már nem ragaszkodik, csupán azt rögzíti, hogy a jusztiniánuszi jogban a görög írásbeli szerződés lényegében kiszorította a verbálkontraktust.⁶ *Jörs*⁷ szerint a stipulatio okirat a köztársasági és klasszikus jog szerint következetesen csak bizonyító erővel rendelkezett, még akkor is, ha abban kifejezetten egy teljes stipulatio klauzulát találunk. Ez a klauzula nélkülözötte szerinte a jogi hatást, ha a szóbeli stipulatio elmaradt. Csupán a későbbi császárkorban változott meg — görög hatás alatt — helyzet, és pedig a constitutio Antoniniana követőleg. Más nézetet vall *Brandileone*.⁸ Szerinte a stipulatio, mint joghatással rendelkező verbálaktus keleten Leo császár 472-ben kiadott constitutiojái (C. 8. 37. 10.) nyugaton viszont még mélyen a középkorba benyúlóan érvényben volt, s mellette az okirat csak egyszerű bizonyító eszköznek minősült. Hasonló nézetet vall *A. Winkler*,⁹

³ *E. Levy*: Westen und Osten in der nachklassischen Entwicklung des röm. Rechts SZ. 1929. 49. k. 254. 1. 6. jz.

⁴ *S. Riccobono*: Traditio ficta SZ 1913. 34. k. 172. 1. és 246. 1. — Stipulatio ed instrumentum nel Diritto giustiniano SZ 1914. 35. k. 297. 1. és SZ 1922. 43. 1. 337. 1. — Punt di vista critici e ricostruttivi proposito della dissertazione di L. Mitteis „Antike Rechtsgeschichte und romanistisches Rechtsstudium” (1917.); *Annali Univ. Palermo* (1928.) 526. és k. 1. és 540. és k. 1.

⁵ *Riccobono* SZ 1913. 34. k. és 1914. 35. k. id. h.

⁶ *Riccobono* SZ 1922. 43. k. 395. és k. 1.

⁷ *P. Jörs-W. Kunkel* — *L. Wenger*: Röm. Privatrecht (Berlin. 1935.) 97-98. 1.

⁸ *F. Brandileone*: Scritti di storia del diritto privato italiano (Bologna, 1931.) II. k. 419. és k. 1.

⁹ *A. Winkler*: *Gaius* III. 92. RIDA 1958. 3. ser 5. k. 603. és k. 1.

aki szerint azonban az egész birodalomban egységesen Leo császár említett rendelete volt a határ e változás tekintetében ugyanis ekkor tértek rá arra a gyakorlatra, hogy az okiratok stipulációklauzuláinak kötelemkeletkeztető hatása van.

Külön helyet foglal el e nézetek között *Levy* felfogása. Ő szintén arra az álláspontra helyezkedik, hogy a klasszikus korban ilyen átalakulás nem létezett, csupán a posztklasszikus korban. Emellett azonban megállapítja, hogy a verbálaktus és az okirat már Cicero idejétől kezdve közelednek egymáshoz, hiszen a stipulationak már a császárkor elejétől kezdve mintegy állandó tartozéka e tartozásigéret tartalmát rögzítő okirat különösen a nyugati vulgárjogban annyira, hogy hovatovább a jelenlevők közt az okirat a verbálaktust helyettesítette.¹⁰

E nézet továbbfejlesztését adja *Kaser*¹¹ felfogása. E szerint bár a stipulatio mellett már igen régen szokás volt egy bizonyító okirat kiállítása, ezt azonban a jog a stipulatio érvényességéhez nem kívánta meg, tehát arra sem volt alkalmas, hogy a hiányzó stipulatiót pótolja. De ez csak a birodalmi jog szerint volt így. Nemcsak keleten, hanem nyugaton is elterjedt az a laikus nézet még a klasszikus korban, hogy az adóslevél önmagában, stipulatio megtörténte nélkül is teljes bizonyítékul szolgál. Ez a nézet a provinciák okiratszerkesztőinek azon gyakorlatából táplálkozott, mely szerint ezek az általuk kiállított okiratokhoz egy ún. stipulatiós záradékot fűztek, amely az egyiptomi okiratok tanúsága szerint a "περωτησεις ὁμολόγησεν (—σα)", (- interrogatus sponondit) kifejezést tartalmazta.^{12/a} A verbálaktusnak litterálaktussá való fent említett átalakulása persze *Kaser* szerint is a posztklasszikus korban ment végbe.

A legújabb állásfoglalás e kérdésben *Pringsheimtől*¹² származik. Kiindulva *Gaiusnak* abból a megállapításából, hogy:

„Praeterea litterarum obligatio fieri videtur chyrographis et syngraphis, id est si quis debere se aut daturum se scribat. ita scilicet qui eo nomine stipulatio non fiat. Quod genus oblig^ationis proprium peregrinorum est”

¹⁰ *Levy*: SZ 1920. 49. k. 255. l. és *Weström*. *Vulgarrecht. Das Obligationenrecht* (Weimar 1956.) 34. és k. l. — *Fr. Pringsheim* (Stipulations-Klausel. Gesammelte Abhandlungen, Heidelberg. 1961. 194. és k. l.) azonban túlzásnak találja azt, hogy a nyugati vulgárjogban olyan korán bekövetkezett a verbálaktus háttérbeszorulása az okirattal szemben, mint azt *Levy* állítja. *Levynek* az az álláspontja, hogy nyugaton hamarabb elérték azt az álláspontot, amelyet keleten *Leo császár* rendelete (C. Th. 8. 37. 10.) teremtetett meg (hogy ti. minden írásbelileg formuázott megegyezés stipulationak minősül) sőt azt túl is haladták (39. l.), *Pringsheim* szerint (198. l.) azért nem tartható, mert az okiratolás konstitutív szerepe keletről terjedt nyugatra. Nézete szerint „auf vielen Wegen näherte man sich einer weitherzigen Praxis der Anerkennung, dass die Urkunde ein Beweismittel von besonderer Kraft sei, aber das Dogma der mündlichen Frage und Antwort blieb bis in die hochklassische Zeit hinein bestehen und wurde noch von *Diokletian* bekräftigt” (194. l.). Felfogása az, hogy az obligatio utja az okirat teljes uralma felé nem haladt olyan gyorsan és egyszerűen, mint azt *Levy* gondolja (195. l.) A Sent. 5. 7. 2. „verborum obligatio inter praesentes, non inter absentes contrahitur” kitétele nem becsülhető le akkor sem, ha az okirat lépésről lépésre előtérbe került. Annyi bizonyos, hogy a verborum obligatio nem szorult ki a nyugati vulgárjogból és nincs arról szó, hogy *Jusztinianusz* a történelem kerekét visszaforgatta akkor, midőn a klasszikus stipulatiojogot a *Corpus Juris*-ba felvette (197. l.) — Lényegében azonban — mint *Th. Mayer—Maly* megállapítja (SZ. 1962. 79. k. 402. l.)-a két álláspont argumentumaikat összevetve, nem áll azért túlságosan messze egymástól, s az eltérések jórészt az eltérő fogalomképzésekből adódnak. (403. l.)

¹¹ *M. Kaser*: *Das römische Privatrecht* II. (München 1959.) 274. l.

¹² *Pringsheim* id. m. 205—206. l.

ugy látja, hogy itt Gaius a római jogban elismert peregrinus jogszokást mutat be. Miután a hellenisztikus keleten az okiratnak volt kötelező ereje, lehetségesnek tartja, hogy olyan okiratokban, amelyekben stipulatio nem szerepelt, római polgár is köteleztette magát, ha peregrinus ügyletről volt szó, mert nézete szerint ez a *ius proprium peregrinorum* recepciót nyert a *ius gentium*-ba. Ezzel szemben, ha stipulatióklauzulát vettek fel az ilyen hellenisztikus okiratba, úgy a stipulatio-ra vonatkozó birodalmi jogszabályok érvényesültek, azaz csak valóban lejátszódott, s az okirat mögött álló verbálaktusnak volt kötelelemkeletkeztető ereje, s az okirat csak bizonyítást szolgált. Szerinte a klasszikus jogászok sohasem jutottak el odáig, hogy az okirat kötelelemkeletkeztető erejét a verbálaktus tekintetében elismerjék, ez csak a posztklasszikus korban megy végbe, a *Sententia* szerkesztő által regisztrált fikció (*Sent.* 5. 7. 2.) folytán.

A két utóbbi nézet a birodalmi jog szemléletét tekintve nem áll messze egymástól. *Pringsheim* csupán azzal mond többet, hogy nyugvópontra juttatja azt a bizonytalanságot, amely a *chyrographum* és *syngrapha* kötelelemkeletkeztető erejéről szóló *gaiusi* forráshely (3. 134.) körül uralkodott.

A Kaser-féle nézet azonban rugalmasabb, mert nem választja el olyan élesen a birodalmi jogi dogmatikát a hellenisztikus területek *praxis*-ától, amelyben a birodalmi jog elemei a hellenisztikus *praxis*sal egyre jobban összefonódtak.

3. Nézetünk szerint a valóságnak legjobban a Kaser-féle nézet felel meg.

A Severusok (C. 4. 31. 6.), sőt *Diocletianus* (C. 3. 38. 7. — 4. 2. 6. és 12. 4. 64. 3. és 4. 65. 27.) rendeletei felmérhetetlenül kifejezésre jutatták a klasszikus kor azt a felfogását, hogy a stipulatio csakis „*verbis*” jöhet létre, s csak az előző bír kötelelemkeletkeztető hatállyal. Nem változtat ezen az sem, hogy a klasszikus kor végén a jogforrások a stipulatio okiratnak vélelemalapító erőt tulajdonítanak a verbálaktus végbemenetelére nézve (*Sev. et Ant. C.* 8. 37. 1.), mert ez a vélelem megdönthető. A birodalmi jog tehát nem vett tudomást a mellette futó, s a népfelfogáson alapuló gyakorlatról, amely az okiratfoglalásban látta a kötelező erőt. Ez természetesen is, hiszen *Pringsheim*¹³ alappal említi „den Versuch Diokletians, das römische Recht in seiner klassischen Gestalt gegen allen Einfluss des Hellenismus zu verteidigen”. Persze a kérdés a gyakorlatban más-képpen festett. A stipulatio nem volt tanus ügylet, s olyan gyakorlatról sem tudunk, hogy a verbálaktushoz tanúkat hívtak volna, hogy azok később az aktus lefolyását bizonyítsák. Ezzel szemben már a köztársasági kortól, közelebbről annak későbbi szakaszától fogva szokás volt egy adóslevélnek kiállítása, a kölcsönstipulatio bizonyítékául. Miután más bizonyíték — tanúk híján — a stipulatio megtörténetére nézve nem volt, a gyakorlatban a római bíróságok ilyen okirat felmutatása esetében — hacsak az adós az okirat ellenében valami átütő erejű bizonyítékot nem tudott produkálni (pl. hogy az ígéro abban az időben más földrajzi helyen tartózkodott, mint az állítólagos stipulatio helye) — az okirat tartalmának megfelelően marasztalták őt. A bírói gyakorlat a látszat szerint tehát teljesen megfelelt annak a laikus nézetnek, mely szerint a stipulatio okirat felmutatása esetében a bíró az okirat tartalmának megfelelően

^{12/a} Persze a provinciák okiratszerkesztőinek ez a gyakorlata úgy alakult ki, — mint *Pringsheim* (*Stip. Kl.* 229. és 246. l.). Egyiptomra nézve kifejti, — hogy azok a római példát, a római stipulatio sklauzulákkal ellátott okiratokat tartották szem előtt s a stipulatio klauzula felvétele az okiratokban nem volt ez okiratszerkesztők eredeti tálalmánya.

¹³ *Pringsheim*: Zu „Reichsrecht und Volksrecht” *JJP.* 8. (1954) 163-168. 1. (- *Ges. Abhandl.* II. k. 269. és k. l.).

döntött, hiszen ellenbizonyításra a gyakorlatban sor nyilván elég ritkán kerülhetett. — Közben a *constitutio Antoniniana* a posztklasszikus kor küszöbén (iu. 212.) a római polgárjogot általánossá teszi. Az „*ἐπιρωτηθεὶς ἀποῖομεν*„ klauzula, mint azt Arangio-Ruiz, Wolff és Pringsheim megállapították,¹⁴ a *constitutio* után általános alkalmazást nyert az ilyen okiratokban, két előbbi szerző szerint nyilvánvalólag azért, hogy e szerződések római bírói fórumok előtt érvényesíthetők legyenek. E gyakorlat tehát a *const. Antoniniana* után az egész hellenisztikus területen általánossá vált, majd azon túl is érezte hatását a most már *status civitatis* tekintetében lényegében egységes lakosságú birodalomban, s ezzel a *stipulatio* kopása, *van Oven*¹⁵ kifejezésével élve „degenerálódása” is általánossá lett.

Ez az un. degenerálódás végbemegy:

elsősorban azért, hogy a hellenisztikus jogterület egyik jelentős jogelve: az írásbeliség tulsulyra jut a római bíróságok gyakorlatában, ami abban jelentkezik, hogy különösen a *const. Antoniniana* után a római fórumok is lényegében egyetlen bizonyító eszközként az állítólagos verbálaktushoz a *stipulatio* okiratot fogadják el,

s miután a gyakorlatban az ellenbizonyítás alig lehetséges, ennek a lehetőségétől fokozatosan eltekintenek. De folytatódik e degenerálódási folyamat azáltal is, hogy

az okiratok — legalább is keleten — görög nyelven készülnek, tehát a „*spondesne — spondeo*”, „*promittisne — promitto*” stb. szóhangzatát nem adják már többet vissza, pedig ezek a kifejezések még a klasszikus kornak második felében is igen lényegesek voltak (Gai. 3. 92-93.). Nyugaton viszont a „*spondere, promittere*” stb. szavak is vulgarizálódtak s nem utalnak már szükségképpen a *stipulatio*ra. Helyükbe a *cautio, instrumentum, documentum* stb. szavak léptek.¹⁶

III.

1. Mielőtt annak a kérdésnek vizsgálatára térnénk, hogy *stipulatio*ink milyen funkciót tölthettek be az egyes szerződések keretében, meg kell néznünk azt, hogy általában milyen formában jöttek létre e *stipulatio*ok és vajon az okirat már magában alkalmas volt-e a kötelelem létrehozására, vagy a *stipulation*nak magának is végbe kellett-e mennie, s az okirat csupán bizonyítási célokat szolgált.

2. Az olvasható okiratok *stipulatio*oi közül egy *sponsio* formájában jött létre. (XIII. t.), a többieknél azonban a peregrinusok részére is nyitvaálló „*fide rogare-fide promittere*” kifejezéspárok formájában ment végbe a *stipulatio*, ha valójában végbement, s nem csak az okirat tünteti fel azt. A kezességvállalás,

¹⁴ V. Arangio-Ruiz: L' „application du droit romain en Egypte après la constitution Antoninienne. Bull. de l. „Ist. d” Ég. 1948. 29. k. 122. és k. l. — Szerinte a *stipulatio*klauzulák iu. 220-tól kezdve lesznek általánosak Egyiptomban. — H. J. Wolf: Zur Romanisierung des Vertragsrecht der Papyri SZ 1956. 73. k. 13. és k. l. — Pringsheim (Stip. Kl. 222. 224. l.) megállapította, hogy míg Egyiptomban inkább csak a *const. Ant.* után, Egyiptomon kívül azonban már előtte is általában használatosak voltak e klauzulák (így a pamphyliai Side-ből származó [FIRA III. 133.] okirat, több Dura-ból való okirat és a dáciai triptychonok szövegeiben).

¹⁵ J. C. Van Oven: La stipulation a-t-elle dégénéré? Tijdschft. v Rechtsgesch. 1958. 26. k. 409-436. l.

¹⁶ Kaser: RFR II. 275. l.

amely szintén több okiratban jelentkezik, következetesen a fideiussio formájában történt.

Az egyetlen olvasható okirat, amelynek tanúsága szerint a stipulatio sponsio formájában ment végbe, alapot ad, hogy arra következtethessünk, miszerint a verbálszerződés alanyai római polgárok voltak, hiszen az okiratok létrejöttének idején (iu. 167. március 28.), tehát hozzávetőleg a gaiusi korban a sponsióról maga Gaius mondja, hogy

„at ille verborum obligatio 'dari spondes, spondeo' adeo proprium civium romanorum est, ut ne quidem in Graecum sermonem per interpretationem proprie transferri possit, quamvis dicatur a Graeca voce figurata esse” (3. 93.)

Ugyanerre utal egy másik Gaiustól származó forráshely is (3. 120.). Persze előfordul olyan eset is, midőn a provinciái gyakorlatban a „spondere” kifejezést eltorzított értelemben használják, ti. midőn egy közület tesz ígéretet egy alapítvány megerősítésére;¹⁷ ez esetben azonban aligha vonható le fenti megállapításunkkal szemben álló következtetés. Az okiratban szereplő és un. societas danistariat alapító szerződő felek (XIII. t.) esetében az egyik neve után ítélve is római polgár lehetett (Cassius Frontinus), a másikinál csupán a név egyik tagja utal a görög eredetre (Julius Alexander), azonban ettől az illető lehetett még római polgár. Igazolja ezt az a körülmény is, hogy az V. számú okirat kölcsönügyleténél, ahol ugyanez a Julius Alexander egy kifejezetten peregrinus származására utaló nevű személlyel: Alexander Cari-val került stipulatio viszonyba, a stipulatio a „fide rogavit — fide promisit” kifejezés utal.

A többi okiratot, amelyekben a stipulatio nem a „stipulatus est — spondit”, hanem a „fide rogavit — fide promisit” kifejezésekkel van jelölve, ebből a tényből kitűnően nem római polgárok állították, vagy állíttatták ki, vagy legalább is csupán egyikük volt római polgár, mint azt a XXV. triptychon rabszolgavételének vevőjénél, Claudius Julianusnál, a XIII. ikerlegio katonájánál látjuk (legionarius csak római polgár lehetett.)

A fideiussio formájában végbemenő kezességvállalásra „idem”, vagy „id fide sua esse iussit” kifejezések utalnak az V., VII. ill. a XXV. triptychonokban, s erre utal az igen töredékes II. — valószínűleg kölcsönszerződést tartalmazó — triptychont alápecsételő személyek egyikének neve mellé írt „fideiussoris” kifejezés. Az adpromissio két másik formájában, tehát sponsio, vagy fidepromissio alakjában végbemenő kezességvállalást az erdélyi viaszostáblák anyaga nem ismer, ami arra látszik utalni, hogy ezidőben már csak az adpromissio legrugalmasabb alakját alkalmazzák.

3. További kérdés — mint már fentebb említettük — az, hogy vajon az okiratok csak bizonyító jelleggel rendelkeztek-e és nem tették feleslegessé a verbálaktust, vagy pedig maguk az okiratok keletkeztették-e a kötelmet, s csak a keleti provinciák gyakorlatának megfelelően vették fel az okiratszerkesztők azokba az un. stipulációklauzulákat, hogy az okirat római bírói fórumok előtt is érvényesíthető legyen.

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy az okiratok kiállításának színhelyén, Dáciában nagyobb számú görög lakosság élt, hiszen Traianus a dáki háború befejezése után nemcsak illyr, de görög csoportokat is telepített be ide, főként Kisásziából, tehát hellenisztikus területről. Hogy Verespatakon és környékén is

¹⁷ „Spondit L. Titius Pamphilus et populus” (CIL VI. 10. 296.)

több görög élt, igazolták maguk a viaszostáblák, amelyeken szereplő nevek jelentős része görög eredetű (erre utal számtalan esetben az apának genitivusba tett neve, mint görög szokás), az, hogy az egyik kölcsönokirat görög nyelven van kiállítva (IV. t.), továbbá az, hogy a XXV. triptychon fideiussora nyilván nem ismervén a latin betűket, nevét görögül írta rá az okíratra. A fentiekből kitűnően *Dácia olyan provincia volt, ahol a görög hatás feltétlenül érvényesült*. Ha pedig ez így van, feltehető, hogy *nem voltak ismeretlenek azok az okíratok, amelyek — eltérőleg a római felfogástól, amely csak a hellenisztikus hatás alatt álló litteralcontractusnál elégedett meg az írásbeliséggel — maguk keletkezették a kötelmet, „sine verbis”*. Ilyen okíratnak, mely maga keletkeztette a kötelmet, minősíthető a IV. triptychon görögnyelvű kölcsönokirata (CIL III. p. 933.). Úgy látjuk azonban, hogy hasonló a helyzet a depositum irregulareról szóló XII. triptychon okíratánál is (CIL III. p. 949.), amelynek tartalma éppen belevág *Pringsheim* koncepciójába (I. 2.), mely szerint a Gai. 3. 134. helyes értelmezése az, hogy a hellenisztikus okíratokba foglalt peregrin jogügyletek alanyaiként római polgár is szerepelhetett. Mindkét esetben certa pecunia visszafizetéséről van szó. Ennek ellenére sem a görög, sem a latin nyelvű okíratban nincs szó stipulációról, holott a stipulatio eredetileg elsősorban ilyen certa pecunia megfizetésére való kötelezettségvállalást szolgált. De menjünk tovább. A kötbérigény a római jogban általában stipulatio poenae útján nyert megalapozást, és pedig rendszerint két stipulatio útján, melyek közül az első egy szolgáltatásra, a második a szolgáltatás elmaradása esetére szolt (ez utóbbi volt a stipulatio poenae)¹⁸ Ha nem is dologszolgáltatásra, de munka és munkabér szolgáltatására (tehát utóbbi esetben mégis dolog —, sőt közelebről pénzszolgáltatásra irányultak a IX-XI. triptychonokban foglalt munkabérszerződések (CIL III. p. 948-949.) ígéretei és nemteljesítés esetére mindkét szerződő fél irányában kötbérré. Ennek ellenére a stipulatio ígéreték mind a főkötelezettség, mind pedig a kötbérvállalás vonatkozásában (stipulatio poenae) hiányzanak. Ugyancsak ilyen kötbérvétel megállapításáról szól a már említett IV. görögnyelvű triptychon.¹⁹ A

¹⁸ Papinianus szerint: „Pamphilum dari spondes? Si non dederis tantum dari spondes? (D. 45. 1. 115. 2.).

¹⁹ Persze felvetődhet fenti megállapításunkkal szemben az az aggály, hogy a IV., IX-XII. triptychonok közül csak a IV. (görögnyelvű) az, amelyik a hellenisztikus gyakorlat szerint maga konstitutív hatályú, a többi csak bizonyító erejű, és pedig azért, mert az előbbi első, a többiek harmadik személyben vannak szövegezve, ez pedig a dolog természeténél fogva arra látszik utalni, hogy a IX-XII. triptychonok csak egy okíraton kívül végbement konszenzuál, esetleg reálaktust deklarálnak, míg az első személyben fogalmazott arra utal, hogy itt a kötelem ex litteris keletkezett. Mégis meg kell jegyezni a következőket. A kötbérvétel a római jog szerint a gyakorlatban stipulatioval történt általában (ez a szabály érvényesül a XIII. táblában is). Miért nem utal azonban a IX-XI. triptychonok szövege ilyen stipulatio poenae a kötbérvételek kapcsán? Nyilván azért, mert a helyi hellenisztikus jellegű népjog hatása alatt állott az okíratszerkesztő. E jog szerint pedig maga az okírat is kötelemkeletkeztető erejű, tehát kötbérobli gatiot maga is képes teremteni. Ami viszont a depositum irregularit tartalmazó, szintén harmadik személyben szövegezett triptychont (XII.) illeti, ez az ügylet a hellenisztikus jogból recipiálódott a római jogba (*R. Taubenschlag: Opera minora*. Varsó 1959. I. k. 444. és 457. l.), s így feltételezhető, hogy ennél a hellenisztikus jellegű ügyletnél az abból keletkező kötelem is az okíratral együtt keletkezett, amennyiben ez ügyletről egyáltalában okíratot állítottak ki. Ez az ügylet ui. a görög jog ügylete, s a klasszikus jogban, tehát viaszostáblánk keletkezése idején még a római jogban nem ismeretes. Itt lényegében egy latin nyelven írásba foglalt, görög szerződésformával állunk szemben (a depositum irregulare posztklasszikus eredetére vonatkozó forráshelyeket és irodalmat lásd. *Személyi K.*: Római jog. Nyiregyháza 1932. II. k. 133. l. 3. jz.). — Egyébként az okíratok első, vagy harladik sze-

római Dáciában tehát előfordult az *iu. II. század derekán, hogy olyan kötelezett-ségvállalásoknál, amelyeknél a római gyakorlat következetesen alkalmazta a stipulatio ügyletét, mint pl. kölcsönszerződéseknél, vagy kötbérikikötéseknél, a felek a verbálaktust mellőzték.* E tekintetben nem hozható fel ellenérvként az, hogy az említett okiratokban szereplő felek peregrinusok voltak, hiszen az evictio stipulatiokat tartalmazó VI-VIII. triptychonok (CIL III. p. 936-947.) rabszol-gavételi szerződéseinek alanyai kivétel nélkül peregrinusok, ugyanakkor azon-ban a XII. triptychon depositum irregularejénál a deponens, a fentebb már em-lített Julius Alexander — mint mondtuk — római polgár, sőt az is kérdéses, hogy az IX. t. munkabérszerződésnek munkavállalója: L. Ulpius Vallerius nem rendelkezett-e legalább un. félpolgárjoggal.²⁰

Már Ciceró korában kialakult egy laikus közvélemény — mint arra Costa²¹ több bizonyíték alapján rámutat — mely szerint az okiratbafoglalás a stipula-tionál az ügylet érvényességéhez hozzátartozik. Ez a laikus felfogás abból a hel-lenisztikus gyakorlatból nyert egyre erősebb tápot,²² mely szerint keleti provin-ciák okiratszerkesztői okirataikban un. stipulatioklauzulákat vettek fel, hogy az okiratok római bírói fórumok előtt is érvényesíthetők legyenek. Az erdélyi okiratokban szereplő felek és az okiratok írói (a IX. triptychon írója Adiutor Macari, a XI. okiraté Dorcus) részben peregrinusok voltak, de legalább is pe-regrinus falvakban élő római s a X. okirat Flavius Secundinus, akinek tudatában a helyi, a helyileg alkalmazott peregrin jog, mel y szerint az okirat-nak kötelemkeletkeztető ereje van, elég intenzíven élhetett. Ezzel magyarázható, hogy a verespataki táblák legváltozatosabb jogviszonyokra utaló okiratokat tartalmaznak. A felek igyekeztek írásbeli megállapodásokat kötni még akkor is, ha ez nehézségekbe ütközött, mint pl. ha a felek, vagy azok egyike írni nem tu-dott (lásd a IX-XI. táblákat). Ezekbe az okiratokba azonban a felek lehetöleg felvették, vagy felvették a stipulatioklauzulát, legalább akkor, ha úgy vélték, hogy okiratuk római bírói fórum előtt bizonyos eszközként szerepelhet. Néze-tünk szerint ezzel magyarázható az a tény, hogy a stipulatio többségükben oly szerződések kapcsán szerepelhet, ahol a felek legalább egyike római polgár.²² A fentiekből kitünöleg a laikus lakosság közt élő, görög hatásból táplálkozó fel-fogás, amely az okiratnak közvetlen kötelező erőt tulajdonított, a római Dáciá-ban is fellelhető volt és lehetséges, hogy görög mintára e stipulatio záradékot

mélyben való szövegezéséből az okirat konstitutív vagy deklaratív hatályára messze-menő következtetéseket levonni nem érdemes, mert egyes okiratformák sajátja az el-ső személyben (chyrographum), másoké a harmadik személyben (syngrapha) való szö-vegezés, azonban mindkét okiratfajta — mint Gaius kifejti (3. 134.) — kötelemkelet-keztető hatállyal rendelkezett akkor is, ha stipulatio azok kiállítását nem előzte meg (persze ez a peregrin jogokra vonatkozott). Egyébként a D. 12 l. 40. olyan kölcsön-stipulatiomintát közöl, amely első személyben van kiállítva, jölehet a kötelező erő itt — tekintve, hogy itt a klasszikus római jog szabályai érvényesültek — feltétlenül a verbálaktusban van.

²⁰ E. Weiss: (Peregrinische Mancipationsakte. SZ. 1916. 37. k. 138. 1.) a nevezettet római polgárnak tekinti, ami azonban szociális helyzetére figyelemmel (bányamun-kás) aligha felelhet meg a valóságnak.

²¹ E. Costa: Cicerone giureconsulto (Firenze, 1927.) I. k. 163. 1. 5. jz.

²² Kaser: RPR II. 274. l.

²³ Szerződések, amelyeknél legalább az egyik fél római polgár: a III., V., XII., XIII., XXV. triptychonok szerződései és ezek közül csak a XII-ben hiányzik a sti-pulatio klauzula. A VI-VIII., IX-XI. táblák szerződő felei feltehetőleg mindkét ol-dalról peregrinusok, itt viszont a három utóbbiban nem szerepel ilyen klauzula.

csak a római bírói fórum előtt való érvényesíthetőség céljából vették fel az okiratban.

A stipulatio ügyletének ezzel az átalakulásával kapcsolatos első jelekkel klasszikus kor végén és a posztklasszikus kor küszöbén találkozunk először. Iu. 200-ban Severus és Antoninus császárok egy rendelete akkor is vélelemezzi a stipulatio megtörténtét, ha az írásban csak az ígéret van igazolva. A posztklasszikus kor első évtizedeiből származó Sententiarum libri viszont már általánosítja ezt a szabályt, midőn megállapítja, hogy

„Verborum obligatio inter praesentes, non etiam inter absentes contrahitur, quod si scriptum fuerit instrumento promississe aliquid, perinde habetur, atque si interrogatione praecedente responsum sit” (5. 7. 2.).

Maga az okirat tehát a klasszikus kor legvégén a császári jog szerint megdönthető vélelmet teremt a stipulatio végbementére nézve, s ha a vélelemmel szemben ellenbizonyítással nem éltek, úgy a kötelelem akkor is megállhat, ha a verbálaktus soha végbe nem ment. Tekintettel arra, hogy az okiratban alapított vélelemmel szemben az ellenbizonyítás meglehetősen nehéz volt, gyakorlatilag a stipulatio igen sok esetben el is maradt. *Ha pedig így a birodalmi jog szerint de facto lehetséges volt iu. II. század végén az, hogy kötelelem keletkezett verbálaktus nélkül, a stipulatioklauzulával ellátott okirattól, mennyivel inkább nem volt ez kizárva egy görög befolyás alatt is álló provinciában.*

Végül még egy körülmény gondolandó meg. Az erdélyi viaszostáblák anyagában szereplő kezességvállalás (a törekedékes II. és a teljes VII. és XXV. triptychonok) következetesen a fideiussio formájában ment végbe. Arról nem beszélhetünk, hogy a kezesség két másik alakja: a sponsio és fidepromissio az iu. II. században elavult volna, hiszen ezekről Gaius még mint élő intézményekről szól (3. 118.). Persze a sponsio csak polgárok részére áll nyitva, a fidepromissio azonban éppugy, mint a fideiussio peregrinusok részére is. Hogy mégis következetesen a fideiussio nyer alkalmazást a kezességvállalásnál a dáciai gyakorlatban, ennek oka az ügylet maximális rugalmasságán kívül az is lehetett, hogy egyaránt alkalmas volt verbál-, litterál-, vagy konszenzuálszerződéseknél a kezesség megalapítására, míg a fidepromissio csak verbálszerződésekhez járulhatott (Gai. 3. 118-119a.). A fideiussio tehát akkor is érvényes volt, ha a főkötelmet — mint ezt pl. a töredékes II. triptychonnál feltehetjük — nem stipulatio létesítette.

A fentmondottakkal ha bizonyítani nem is tudjuk, de azok alapján megkockáztatható az a feltevés Pringsheim²⁴ azon merev nézetével szemben, hogyha okiratban stipulatioklauzula szerepel, úgy csak a birodalmi stipulatio jogszabályok nyertek alkalmazást, hogy a részben hellenisztikus befolyás alatt álló római Dáciában a stipulatio nem fedett feltétlenül egy verbálkontraktust, hanem a stipulatio záradékokkal ellátott okirat kivételesen maga is rendelkezhetett kötelelemkeletkeztető hatállyal.

4. Ezek után vizsgálat tárgyává kell tenni, azt, hogy az erdélyi viaszostáblákban szereplő stipulatio milyen célokat szolgáltak.

²⁴ Pringsheim: Stip. Kl. 206. 1.

Az olvasható triptychonok tanúsága szerint ezek a stipulatiok négyféle funkciót töltek be.²⁵ E funkciónak megfelelően e stipulatiok a következők:

- a) kölcsönstipulatio,
- b) evictio stipulatio, valamint a stipulatio habere licere,
- c) stipulatio poenae és
- d) fideiussio.

IV.

1. A kölcsönstipulatiokkal kapcsolatban merül fel talán a legtöbb probléma. Ilyet a kölcsönszerződést tartalmazó okiratok közül kettőnél találunk (III. és V. t. CIL III. p. 931. és 935.).

Mint már fent említettük, a köztársaság végén megjelenik a római jogban görög hatás alatt a *syngrapha*, az adóslevél, amelyben valaki egy általa elfogadott pénzüsszegnek a pénzüsszeget folyósító, vagy egy harmadik személy részére való visszafizetését igéri, kötelező hatállyal. Ennek az adóslevélnek persze a római jog kötelező hatályt önmagában nem tulajdonított. E kötelező hatály előfeltétele nem az írásban realizálódott, hanem vagy abban, hogy a kérdéses pénzüsszeg az adóslevélben adósként szereplő személy részére valóban folyósított, amikor is e tény alapján a tartozatlan fizetés visszakövetelésére biztosított *condictio* állott a hitelező rendelkezésére, vagy abban, hogy az adós egy valósággal végbe ment verbálaktus keretében igérte a folyósított kölcsön visszafizetését (kauzális stipulatio), vagy egyszerűen ennek a pénzüsszegnek a megfizetését a *causa* megjelölése nélkül (absztrakt stipulatio), amikor is *actio ex stipulatu* állott a hitelező rendelkezésére. A *syngrapha* ennek megfelelően a római jogban csak bizonyítási célokat szolgált.

Ezzel szemben az un. *συγγραφή*, a görög jog párhuzamos intézménye magában hordta a kötelemkeletkeztető hatályt, tehát az okirat alapján pert lehetett kezdeni, sőt esetleg kereset és ítélet nélkül végrehajtást is az adós ellen, tekintet nélkül arra, hogy a kölcsönösszeg valóban folyósított-e, vagy sem.²⁶ A görög okirat tehát egy valóságos, vagy fiktív kölcsönre utalt.

A most mondatokat figyelembevéve kölcsönszerződéseinkkel kapcsolatban a következő kérdésekre kell választ adnunk:

a) görög, vagy római típusú kölcsönokirattal állunk-e adott esetben szemben,

b) absztrakt, vagy kauzális módon szövegeztettek-e a két okiratban foglalt stipulatio,

c) valóban megtörtént-e mindkét esetben a kölcsön folyósítása, vagy csak fiktív kölcsönről van-e szó, végül

d) miután mindkét szerződés keretében kamatkötés is történt, hogyan viszonylik ez a főkötelezettséget megalapító aktushoz?

A fenti kérdések közül az első három olyan szoros kapcsolatban van egymással, hogy arra feleletet csak egységes vizsgálat alapján lehet adni.

2. Az, hogy a görög jog említett kötelezvénye vajon absztrakt, vagy kauzális jellegű volt-e, továbbá valóságos, vagy fiktív hitelre támaszkodott-e, meg-

²⁵ Pringsheim: (Stip. Kl. 201. l.) szerint a stipulatio három feladatra lehetett hivatva: 1. kamatigéret, ajándék-, dos-igéret, ahol a felelősség nem elismert szerződésekből keletkezett, 2. perelhető szerződések esetén is a kereset megerősítésére, mert a *condictio* előnyösebb volt a hitelezőre (pl. vételárstipulatio), 3. néha pedig büntetés céljára, mint a poenalis célra szolgáló verbálaktus.

²⁶ Kaser: RPR II. 273. l.

lehetően vitás az irodalomban. Mitteis²⁷ nézete szerint a görög gyakorlat a γγραφή-ban valóságos litterálszerződést látott, amely önmaga kötelmet keletkeztetett. A szövegében előforduló ἑδάνειδεν kifejezés, amely kétségkívül kölcsön (=δάνε.ον) folyósítására látszik utalni, semmiféle bizonyítékot nem jelent az okirat kauzális jellege mellett. „Das Darlehen — mondja Mitteis²⁸ — ist die allgemeinste Form des Credits und man könnte das ἑδάνεισεν auch übersetzen mit „es hat credidiert N.N.“, wie denn bekanntlich δανειστής in der Rechtssprache den Gläubiger in abstracto bezeichnet. Az ἑδάνεισεν kifejezés, amelyből az okirat a tudományban a δάνειον-okirat elnevezést nyerte, a hitelfolyósítás minden formáját felölelte, akár kölcsönnyújtás, akár kezességvállalás, akár hátralékos vételár hitelezése forgott szóban. Az okirat absztrakt voltát. állítja Riccobono²⁹ is, bár nem találja kizártnak a perlési alapra való hivatkozást. Kaser³⁰ nézete szerint a daneion-okirat absztrakt szerződésből származó kötelezettséget inkorporál, de nem fiktív jellegű. Brandileone³¹ azonban már magát az okiratot sem tartja kötelelemkeletető hatályúnak, mert szerinte a szerződéshez a konszenzusra is szükség volt. Ugyanerre az álláspontra helyezkedik Stoll,³² aki szerint a συγγραφή a ὁμολογία-val jogilag egységes egészet alkot. Emellett Brandileone kifejti, hogy a συγγραφή δάνειον nem lehetett absztrakt fiktív kölcsönokirat, mert egyaránt alkalmazták a reálisan adott kölcsön és az egyszerű hitelezési megállapodások esetében.

Úgy véljük, hogy a kérdésre feleletet az un. Nikareta- és Asklepiasokiratok adhatnak,³³ amelyek elemzéséből kiindulva próbált először Mitteis e kérdésben egy álláspontot kialakítani. Az előbbi esetben Orchomenos böotiai város egy Nikareta nevű nőtől 17 000 drachmát vett fel (ἑδάνεισεν). Miután a fizetési terminust az adós elmulasztotta, az uzsorás szokások szerint egy újabb, 17 585, majd utóbb ismét egy újabb 18 833 drachmáról szóló okiratot állítottak ki azzal, hogy a város és mellette a polemarchosok és 14 legtekintélyesebb városi polgár a pontos, 4 hónapra belüli fizetésért felelősséget vállalnak, éspedig négyen mint korreális adósok, a többiek pedig, mint ezeknek kezesei.

Az utóbbi esetben a diospolisi Arsiesis Asklepiasnak (ie 166-ban, vagy 99-ben) 22 és 1/2 artabe kamatmentes búzát folyósít ἑδάνειδεν amely annak a 14 artabe búzának helyébe lép, amellyel Asklepias apja Arsiesis apjának tartozott egy egyiptomi okirat (κατὰ συμβόλαιον αἰγυπτίον) alapján (Pap.Louvre 7.).

A két okiratból a következők állapíthatók meg:

bár mindkettő kölcsönről beszél, tehát látszólag kauzális jellegű szerződéseket tartalmaznak, tudjuk egyrészt, hogy az ἑδάνεισεν kifejezés nem csak kölcsönt, de mindenféle hitelfolyósítást is jelentett, ez pedig az okiratok absztrakt jellegére utal;

a κατὰ συμβόλαιον αἰγυπτίον kifejezés azt bizonyítja, hogy az eredeti δάνειον egy okirat alapján áll fenn, tehát az okirat keletkeztette a kötelmet, az okirat-

²⁷ L. Mitteis: Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des röm. Kaiserreichs (Leipzig, 1935.) 468. és k. l.

²⁸ Mitteis: Reichsrecht. 475. l.

²⁸ Mitteis: Reichsrecht. 475. l.

³⁰ Kaser: RPR. II. 273—274. l.

³¹ F. Brandileone: Sulla supposta obligatio litterarum nell' antico diritto graeco. Mem. della R. Accad. di Bologna 1919/20. 57. és k. l.

³² A. Stoll: Übersicht über die italienische Rechtsliteratur 1915—1922. SZ. 1927. 47. k. 518. l.

³³ Mitteis: Reichsrecht. 470. és 473. l.

ban foglalt szerződés tehát litterálkontraktus és nem egy konszenzuálkontraktus írásbafoglalását jelenti. Nem a *δμολογία*, hanem *συμβόλαιον* keletkezett a kötelmet;

végül egyrészt a polemarchosok és a 14 orchomenosi polgár nem vett fel semmit Nikaretától és mégis úgy vállaltak kötelezettséget, mintha a kérdéses összeget a polemarchosok és a négy — korrealis adósként magát lekötelező — polgár is felvette volna. Másrészt megállapítható, hogy Arsiesis sohasem folyósított Asklepiasnak 22 és 1/2 artabe búzát és mégis annak megfizetésére vállalt kötelezettséget, ami azt jelenti, hogy az okiratok részben, vagy egészben fiktív kölcsön megfizetéséről szólnak.

A görög jog daneion-okirata tehát kötelelemkeletkeztető hatályú (litterálkontraktus), absztrakt és esetleg fiktív jellegű volt, tehát contra fidem veritatis is bizonyított.³⁴

3. A két erdélyi kölcsönokirat szövegezésében és konstrukciójában meg lehetős eltérés észlelhető, s így nehéz az előbb feltett kérdésekre mindkettő alapján egységes feleletet adni.

Vizsgáljuk meg először a kevesebb problémát felvető V. triptychon kölcsönstipulatioját. Az okirat szövegében két stipulatio szerepel. Első a tőke visszafizetésére vonatkozik, a másik pedig a kamatkövetelés megállapítását szolgálja. A kölcsöntőke visszafizetésére vonatkozó stipulatiohoz mindjárt egy nyugtaszöveg is kapcsolódik a folyósított hitelnek az adós általi felvételéről. A kölcsönokirat első fele tökéletesen római minta alapján készült, s így összevethető a Paulus-féle stipulatio-mintával (D. 12. 1. 40.):

„LX qua die petierit probos recte dari fide rogavit Julius Alexander, dari fide promisit Alexander Cari (kölcsönstipulatio) — et se eos LX qui supra scripti sunt, mutuos numeratos accepisse et debere se dixit” (nyugta) — (V. t. 1—3. sor.).

„Lucius Titius scripsi me accepisse a Publio Maevio quindecim mutua numerata mihi de domo (nyugta) — et haec quindecim proba recte dari Kalendis futuris stipulatus est Maevius, sponndit ego L. Titius” (kölcsönstipulatio) — (Paul.)

A dáciai gyakorlat — mint ezt a példa mutatja — nemcsak a kölcsönnyugták szerkezetét, de szóhasználatát is átvette, amit azt bizonyítja, hogy nagy súlyt helyeztek arra, hogy az okirat a római bírói fórum előtt is érvényesíthető legyen. Ez annál természetebb, mert a szerződés kötelezettje: Julius Alexander római polgár.

Mindenekelőtt kérdés, hogy okiratunk kötelelemkeletkeztető görög, vagy bizonyító római okirat-e?

A fentiekben már kimutattuk, hogy a római jogi formák ellenére is kivételesen elképzelhető, hogy az erdélyi viaszostáblák okirataiban szereplő stipulatiooklauzulák mellett is az okirat maga rendelkezik kötelező erővel, s a verbálaktus végbementé közömbös. Mégis úgy véljük, hogy esetünkben a kölcsönstipulatio nemcsak az okiratban szerepel, de a verbálaktus valójában is végbemehetett. Erre látszik utalni a római okiratformákhoz való szigorú ragaszkodás és az, hogy az okirat hitelezője az Alburnus maiori-i bányavidék uzsorása, úgyis mint római polgár ismerte a római fórumok bírói gyakorlatát

³⁴ *Mitteis*: Reichsrecht. 471. 1.

s nem akarta kitenni magát egy olyan okirat elleni bizonyításnak az alperes részéről, amely esetleg a verbálaktus elmaradása miatt számára perveztsést eredményezhetett volna.

A második kérdés az, hogy stipulationk absztrakt, vagy kauzális jellegűnek minősíthető-e. Az okirat szövege szerint a stipulatio klauzula szorosán nézve nem utal az ügylet causa-jára, s így absztrakt jellegűnek volna tekinthető. Közvetlen utána következik azonban az adós nyugtája a kölcsön folyósításáról és felvételéről (mutuos numeratos accepisse). Igaz, hogy stipulatio szövegében az „ex mutuo” kifejezés nem szerepel, utána azonban ott található a „mutuos” szó. Ha az okirat két részét (stipulatio és nyugta) különválasztva szemléljük, úgy azt mondhatjuk, hogy a hitelezőnek kétféle jogalapja is van a követelésre. Az egyik az absztrakt stipulatio alapján, amelynél nem kell vizsgálni azt, hogy a kölcsönfolyósítás effektíve megtörtént-e, a másik a kölcsönfolyósítást igazoló nyugta alapján, a mutuumból, mint reálszerződésből kifolyólag. Mi lehet itt a helyzet valójában?

A kérdésre választ Ulpianus, Pomponius és Paulus látszanak adni. Ulpianus arról szólva, hogyha valaki kölcsönpénz folyósításával egyidejűleg stipulativ ígéretet is tett annak visszafizetésére, úgy nem két, hanem egy kontraktusról van szó, a következőket mondja (D. 46. 2. 6. 1.):

„Quum pecuniam mutuam dedit quis sine stipulatione et ex continenti fecit stipulationem, unus contractus est. Idem erit dicendum et si ante stipulatio facta est, mox pecunia numerata sit”.

Még világosabbá válik a szöveg, ha elhagyjuk belőle a „sine stipulatione” és az „Idem... sit” részeket, amelyek az irodalom szerint interpoláció eredményei.³⁵ A „sine stipulatione” ugyanis látszólag precizírozni kívánja a szöveget, valójában azonban éppen azt az értelmet zavarja meg, amelyet Ulpianus kívánt annak tulajdonítani, ti., hogy a numeratio és a stipulatio ex continenti megy végbe. a két aktusnak ex continenti lefolyása ui. annak összefonódottságát jelenti, ami abban mutatkozik, hogy egy kontraktussal állunk szemben ilyenkor. Az „Idem... sit” szintén felesleges precizírozás, hiszen az ex continenti kifejezésben az is benne van, hogy a stipulatio esetleg előbb megy végbe, mint a numeratio. A hangsúly két aktus folytatólagos lefolyásánál nem azok mikénti sorrendjén, hanem azon van, hogy azok folyamatosan, megszakítás nélkül menjenek végbe.

A Pomponiustól származó forráshely még többet mond (D. 46. 2. 7.):

„Quum enim pecunia mutua data stipulemur, non puto obligationem numeratione nasci et deinde eam stipulationem novari, quia id agetur, ut sola stipulatio teneat, et magis implendae stipulationis gratia numeratio intelligenda sit fieri”.

Az előadás folyamatosságát feltűnően zavaró és az irodalom szerint interpoláltak tartott „quia... teneat” kitétel³⁶ elhagyásával előttünk áll ugyanazon nézet, amelyet Ulpianus is kifejtett. A kölcsönvisszafizetési stipulatioval összefonódik a numeratio, amely éppen a stipulatio alapját képezi, annak szer-

³⁵ A „stipulatus est” kifejezést interpolációs beszúrásnak tartja Naber (Mnemosyne. Eibl. Batava. Lugduni Batavi et Lipsiae NS. 1892. 20. k. 110. 1. (és Solazzi). BIDR. 1912. 25. k. 103. 1.). Az „Idem... sit” szövegrészt pedig Bartolucci (Actio quae instituit obligationem. Macerata, 1915. 16. 1. 22. jz.) tartja interpolációs kiegészítésnek.

³⁶ Scialoja (St. Perozzi, Palermo, 1925. 411. és k. 1.) szerint a „quia... teneat” rész interpolációs beszúrás eredménye.

ves része, s így nem is választható el attól, s a stipulationak nincs nováló hatása a numeratióra, amely önmagában, stipulatio nélkül a mutuumnak, mint reálkontraktusnak megalapítását szolgálja. Elsősorban e forráshelyre támaszkodva fejti ki Segrè³⁷, hogy a numeratio és a verbálaktus végbement ex intervallo is, tehát úgy, hogy a két aktus között bizonyos idő telik el. Ilyenkor a numeratio által teremtett reálkontraktusra az ezt utóbb követő verbálaktusnak nováló hatása van, tehát az előbbi kölcsön megszűnik, s ennek helyébe a verbálaktus által teremtett kötelelem lép.

Végül e problémával kapcsolatban Paulus a következőket mondja, az irodalom szerint eredetinek tartott³⁸ szöveg keretében (D. 45. 1. 126. 2.):

„Superest quaeramus, an ea numeratione ipso, qui contraxit pecuniam creditam petere possit. nam quoties pecuniam dantes eandem stipulamur, non duae obligationes nascuntur, sed una verborum”.

E szövegrész tulajdonképpen az ulpianusi szövegnek („quum pecuniam mutuum dedit quis... et ex continenti fecit stipulationem, unus contractus est”) pontosabb és elvibb kifejezése, mert még jobban kifejezésre juttatja a két aktus összefonódottságát, s azt, hogy itt csak egyetlen verbálobligáció keletkezik.

A kérdés lényegesen más megoldását adják azonban az alábbi, Modestinusnak és Ulpianusnak tulajdonított forráshelyek:

„Re et verbis pariter obligamur, quum et res interrogatione intercedit” (D. 44. 7. 52. 3.) és

„Quoniam igitur ex omnibus contractibus haec certi conditio competit, sive fuerit contractus factus sive verbis, coniunctim” (D. 12. 1. 9. 3.).

E forráshelyek szerint, ha a numeratio és stipulatio a kölcsön esetében a fenti módon kapcsolódik, úgy nem egy egységes verbálobligáció jön létre, hanem egy „obligatio re et verbis”, ami azt jelenti, hogy ebből egy conditio certi keletkezhet a hitelező javára. A kérdéses forráshelyek azonban az irodalom egységes felfogása szerint interpoláltak, amire egyébként a második szöveghelynél a „quoniam igitur” kitétel már prima facie utal.³⁹

Ha pedig így van, úgy nyilvánvaló, hogy a kérdésben Digesta kétféle álláspontot juttat kifejezésre: a klasszikus és a jusztianusz felfogást. E szerint az ex continenti végbemenő numeratio és stipulatio (vagy stipulatio és numeratio) a klasszikus korban annyira összefonódik, hogy abból csak egyetlen verbálobligáció keletkezik, míg a jusztiniánuszi jog szerint ez esetben egy „obligatio re et verbis” jön létre.

³⁷ G. Segrè: *Mutuo e stipulatio nel diritto romano classico e nell diritto giustiniano* St. Simoncelli, Napoli, 1917. 331. és k. 1.

³⁸ E szöveg valódiságát mindössze Vasalli (BIDR. 1914. 27. k. 248. 1. 2. jz.) tartja vitathatónak, tekintettel azonban arra, hogy a két idézett forráshely vitátlanul klasszikus részeivel e szöveg teljesen összhangban van, úgy véljük, hogy Vasalli kételyei aligha lehetnek helytállóak.

³⁹ Az egész D. 44. 7. 52. részt interpoláltak tartja Perozzi (Ist. Firenze, 1908. II. k. 3. 22. 253. 1. 3. jz. és 265. 1. 1. jz.), Arangio-Ruiz (Mélanges Cornil. I. Paris. 1926. 86. 1.), Brasiello (St. Bonfante. Milano, 1930. II. k. 564. 1. 124. jz.), Albertario (Rend. Lomb. Milano, 1826. 59. k. 554. és 1.), Riccobono (SZ. 1922. 43. k. 283. és 317. 1.) és Segrè (id. m. 343. 1.). — A D. 12. 1. 9. 3. szövegrészt szintén teljesen interpoláltak tartja Naber (Mnemosyne, 1892. 20. k. 182. 1.), Eisele (Abhandlungen zum röm. Civilprozess. Freiburg i. Br. 1889. 79. 1. 15. jz.), Suman (Atti del. R. Istituto Veneto di scienze. Venezia, 1918/19. 78. k. 236. 1.) és De Francisci (Synallagma. Pavia, 1916. II. k. 404. és 467. 1.).

Helyesen mutat rá *Segre*⁴⁰ az idevonatkozó összes forráshelyek alapos mérlegelés után, hogy az *ex continenti stipulatio* és *numeratio* esetében létrejövő verbálkontraktusnál csak a *stipulatio*ból származó kereset keletkezik a klasszikus korban a hitelező javára, s ha a *stipulatio* érvénytelen, ebből okszerűen következik, hogy a *numeratio*ból, amely a *stipulatio*val való összefonódottsága folytán nem alapíthatott *mutuum*ot (reálszerződést) *actio certae pecuniae creditae* nem keletkezett. Ezzel szemben a jusztninánuszi jogban tekintettel a *re et verbis* keletkező obligatoria, ha a *stipulatio* érvénytelen volt, úgy a reálaktus alapján *condictio certae pecuniae creditae*-vel lehetett fellépni.

A fentiekből kitűnőleg a klasszikus korban, legalább is annak második felében, tehát okirataink keletkezésének idején az *ex continenti kölcsönnumeratio* és *stipulatio* esetén csak egyetlen szerződés: a *stipulatio* és egyetlen kötelelem: egy verbálobligáció jött létre. Ez a kötelelem — mint *Segre*⁴¹ kifejti — a *numeratio*ban leli *causa antecedensét*, vagy *causa futuraját*, aszerint, hogy a *numeratio* időbelileg megelőzte-e a *stipulatio* aktusát, vagy azt közvetlenül követte. Ilyen módon a *stipulatio* kauzája a *numeratio*ban valósul meg, ami azt jelenti, hogy amennyiben a *numeratio* végbe nem ment, csak az okirat szólt erről, úgy e tényre vissza lehetett térni.

Kérdés ezekután elsősorban az, hogy okiratunkban jelzett *numeratio* és *stipulatio ex continenti*, vagy *ex intervallo* mentek végbe. A Paulus-féle kölcsönnyugta-minfának szerkezete a nyugta és a *stipulatio* okiratukból eltérő sorrendjével arról győz meg, hogy az okiratok hűen tükrözték a *prae-*, vagy a *postnumeratio* tényét. Okiratunkban először a *stipulatio* szövegét találjuk (a paulusi mintában előbb a nyugta szerepel), s csak ezután következik a *numeratio*t tanúsító nyugta. Ilyen módon ki van zárva, hogy a két aktus *ex intervallo* ment volna végbe. Ez esetben ui. a nyugtának feltétlenül előbb kellene szerepelnie (s még így is lehetséges lenne a *praenumeratio*val végbemenő *ex continenti* aktuspár), hiszen a *stipulatio* reálkötelemet (*mutuum*) nováló hatása így állhatott volna be.

Az összefonódó *numeratio*ból és *stipulatio*ból adódó egységes verbálaktus — mint a fentiekben láttuk — kauzális jellegű. Az okiratba felvett *stipulatio*-klauzula „*LX qua die petierit probos recte dari fide rogavit Julius Alexander, dari fide promisit Alexander Cari*” ugyan magában nem árul el semmit a *causa*-ból, de az utána következő nyugtaszövegben: „*et se eos LX qui supra scripti sunt mutuos numeratos accepisse et debere se dixit*” ott szerepel a *mutuum* címén való *numeratio*. Azt feltételezni, hogy a *stipulatio* a mi esetünkben absztrakt volt csak azért, mert a szigoruan vett klauzulában nem szerepel az „*ex mutuo*” kifejezés, túlzó álláspont volna, amikor rögtön utána ott van a „*mutuos numeratos*” kitétel. Ha tehát a *stipulatio*ban amelyet az okirat tanúsít, nem is hangzott el az „*ex mutuo*” kifejezés, az okirat mégis kauzális *stipulatio*t bizonyít.

Végül felmerült a kérdés, hogy vajon adott esetben a *numeratio* valóban végbemehetett-e, vagy sem?

Mindenekelőtt figyelemmel kell lennünk arra a körülményre, hogy az okirat által tanúsított *stipulatio* kauzális jellegű, ami azt jelenti, hogy amennyiben a *causa* hibás, úgy arra vissza lehet térni. Ez lehetővé teszi azt, hogy amennyiben a *numeratio* nem ment végbe, vagy nem olyan mértékben, mint az a nyugtában fel van tüntetve, úgy az adós megperlés esetén *exceptio dolival* élhessen a római bíróság előtt a felperes keresetével szemben (tekintettel arra, hogy az

⁴⁰ *Segre*: id. m.

⁴¹ *Segre*: id. m.

exceptio non numeratae pecunia okiratunk keletkezési idejében még ismeretlen volt). Ez viszont arra látszik, utalni, hogy a numeratio valószínűsége az adós részére ntgyújtott ilyen jogvédelem mellett fennáll, nem úgy mintha un. daneinokirattal államának szemben ,amely absztrakt jellegű volt, s contra fidem veritatis is bizonyos.

Ezenkívül, ha közvetve is, egy másik körülmény is numeratio valószínűsége mellett szól. Az V. triptychon hitelezője az adós nemfizetése esetére fideiussio formájában alapított kezességgel biztosította magát, tehát látszólag nagyobb súlyt helyezett arra, hogy megkapja, mint a III. triptychon hitelezője, aki a biztosítás e formáját nem alkalmazta, jóllehet az erdélyi kölcsönszerződéseknél ez általános lehetett, hiszen a töredékes II. tábla kölcsönszerződésének hitelezője is ilyen módon biztosította magát. És még hozzá kell tenni, hogy valószínűleg ugyanaz az Andueia Batonis, aki mint hitelező a II. triptychon esetében (CIL III. p. 920 exempli exterioris pagina prior, 3. sor.) fideiussioval biztosította magát, a III. triptychon esetében ugyanezt nem tette. A fokozottabb biztosítás, úgy véljük arra utal, hogy míg a II. és V. táblák szerződéseiben a numeratio valóban végbement, a III. tábla esetében ez kérdéses lehet, hiszen itt a hitelezőt nemfizetés esetén nem érte olyan veszteség, mint a másik két esetben, ahol hitelt valójában folyósított.

Ha tehát teljesen megnyugtató bizonyítékok nincsenek is arra nézve, hogy az V. tábla kölcsönkoirata milyen jellegű, mégis alappal tehető fel, hogy itt valószínűsítés ment végbe, az okirat tehát római típusu adóslevél, s effektíve folyósított kölcsön visszafizetését tárgyalja.

4. Némileg másnak látszik a helyzet a III. triptychon állítólagos kölcsönokiratánál. Ez az okirat következőkben különbözik az előbbtől:

ez is két részből áll, de az első részt a második mintegy megismétli:

„— centum quadraginta sortis et eorum usuras ex ea die singulas centesimas quamdiu abstinerit, id utrumque probos recte dari fide rogavit Anduenna Batonis, fide promisit Julius Alexander”(1-5. sor)

„quos eae reddere debebit qua die petierit cum usuris supra scriptis utrumque sorte et usuras probos recte dari fide rogavit Anduenna Batonis, fide promisit Julius Alexander” (5-9 sor.).

A szövegezés tehát eltérőleg az V. triptychon okiratáétól, amelyben élesen elkülönül a kölcsöntőke stipulatioja a kamatstipulatiótól, itt mintegy egybefolyik és megismétlődik. Az első és második okiratrész között a különbség csak a lejárati napját illetően (qua die petierit) és a „fizetés” vagy „visszafizetés” kifejezést (reddere) tekintve jelentkezik. Az egész okirat szövegezése tehát meglehetősen pongyola és némileg zavaros. Nézetünk szerint itt sokkal inkább az lehetett a helyzet, hogy a hitel folyósítása (numeratio pecuniae) vagy egyáltalában nem ment végbe, vagy pedig csak részben folyósították az okiratban szereplő 140 dénárnyi összeget. Erre látszik utalni döntően az a körülmény, hogy az V. triptychon szóhasználatától eltérőleg („mutuos numeratos accepisse”) a numeratio-ra itt még utalás sem történt, holott figyelemmel a szokásos római mintát mindenben utánzó V. triptychon szövegezésére ,ez általában használt lehetett a római Dáciában. A nyugatszöveg hiányában tehát erősen alátámasztja azt, hogy itt fiktív kölcsönről lehetett szó. De az okirat fiktív kölcsönt leplező tendenciáját egyéb körülmények is alátámasztják;

ez az okirat absztrakt stipulatiót tartalmaz az előbbi okirattól eltérőleg. Nem változtat ezen az körülmény, hogy az okiratnak az első felét mintegy megismétlő második felében a „reddere” szó szerepel. A „reddere” ui. nemcsak azt jelenti, hogy „visszaadni”, hanem azt is, hogy „megfizetni”. A kifejezés tehát nem utal szükségképen a visszaadásra. Ha azonban arra is utalna, ez a „visszaadás” vonatkozhatott nemcsak kölcsöntőkére, hanem pl. egy a birodalmi jogban akkor még ki nem alakult, de a hellenisztikus provinciák gyakorlatában szokásos *depostium irregulerera*, mint azt a XII. *triptychon* szóhangzata (*redere debedit*) igazolja, de vonatkozhatott a kölcsönügylet adósa mellett kezességet vállaló személy nyilatkozatára, vonatkozhatott a férj hozományvisszaadási kötelezettségére, s gyakran *novatoria* is, mint ezt az un. *daneion*-okiratoknál látjuk. Persze adott esetben a kamat szerepe az okiratban a kölcsönszerződést valószínűsíti. Annyi azonban mindenestre megállapítható, hogy a „reddere” kifejezés nem alkalmas a *numeratio* aktusának igazolására, de nem alkalmas a *stipulatio causa*-jának megjelölésére sem. Ez utóbbi okból az okiratunkban szereplő stipulatiót absztrakt jellegűnek kell minősítenünk. *Az absztrakt jelleg viszont egy feltehetőleg kölcsönokiratokban, a numeratiót tanúsító nyugta felvétele nélkül a kölcsön fiktitására látszik utalni.* De ezt valószínűsíti véleményünk szerint az okirat pongyola fogalmazása, s az a már említett körülmény, hogy a hitelező itt, eltérőleg a II. és V. *triptychonok* kölcsönszerződéseitől, követelése biztosítására nem állíthatott kezeset, ami arra látszik utalni, hogy a kölcsönt valójában nem folyósító hitelező kisebb súlyt helyezett itt a jelzett összeg megfizetésére, mint ctt, ahol *numeratio* valójában végbement.

Végül vizsgálendő, hogy *triptychonunkban* foglalt okiratok görög típusu kötelemkeletkeztető, vagy római típusu bizonyítási célokat szolgáló *cautio*. A kérdés teljes bizonyossággal nem dönthető el. Az általánosságban alkalmazott római jog szerinti forma az utóbbira mutat, az a tény azonban, hogy a római mintát (Paul. D. 12. 1. 40.) mégsem követi híven (hiányzik belőle a kölcsönnyugta, a formulázás zavaros), valamint az a körülmény, hogy az okirat feltehetőleg fiktiiv kölcsönre utal, inkább támasztják alá, hogy itt a *stipulatio* nem ment valósággal végbe, s az okirat maga teremtette a kötelmet. De ez utóbbi nézetet látszik alátámasztani a szerződő felek *status civitatis*ából vonható következtetés is. Az V. *triptychon* hitelezője Julius Alexander — mint már kifejtettük — római polgár, adósa viszont: Alexander Cari (vagy Caricci) valószínűleg görög eredetű peregrinus. Ugyanez a Julius Alexander a III. *triptychonban* adósként szerepel, míg a hitelező itt Andueia Batonis, peregrina. Tekintettel arra, hogy mindkét szerződésben az egyik fél római polgár, a szerződésből eredő jogvitákat illetően a feleknek számíthatnia kellett arra, hogy a jogvita valamelyik provinciái város római fóruma elé fog kerülni. Ezért használták a római jogi formákat. Azonban Julius Alexander ugyis, mint római polgár, s ugyis, mint üzletember (ezt igazolja a XIII. t. által tanúsított *societas danistaria*) jól ismerhette a birodalmi jogot, s ezért állíttatta, vagy állította ki az V. *triptychon* kölcsönszerződését oly szigorú római jogi formák között. Az ő érdeke volt, hogy a római bíróság a szerződést. ill. az adóslevelet, melynek ő a hitelezője, hibátlannak találja. Ezzel szemben Andueia Batonis, aki bár többször szerepel az okiratban (a II. t. töredékes kölcsönszerződésében és a VIII. t. házvásárlójaként), mégis csak peregrina volt, s ha jobbmódú lévén, adott is pénzt kölcsön (II. és III. t. kölcsönszerződése?), a római formákkal mégsem lehetett olyan tisztában, mint Julius Alexander, a zálogháztulajdonostárs. Nagyon valószínű, hogy mind

a III., mind pedig az V. t. kölcsönszerződésnél a hitelező maga szerkesztette az okiratot, hiszen az ő érdeke volt annak megfelelő megszövegezése. Hogy nem idegen okiratszerkesztő közreműködését vették igénybe, az kitűnik abból, hogyha ilyenről szó volt — mint azt a IX-XI. triptychonok munkabérszerződéseiben és az erősen töredékes XVII. triptychonnál látjuk, — úgy az okirat elején következetesen ott szerepelt a „scripsi me rogatus ab...” az okiratíró és a kiállító nevével. Ilyen körülmények közt valószínűnek látszik, hogy Andueia Batonis, a III. triptychon hitelezője a helyi hellenisztikus okiratos gyakorlat és a római jogi formák együttes hatása alatt szerkesztette az okiratot, s ehhez képest a verbálaktustra sem helyezett súlyt, hanem csak arra, hogy a stipulatio klauzula, ha római szempontból pongyola formában is, de szerepeljen az okiratban. Ez esetben tehát feltételehető, hogy az okirat azzal a céllal állítatott ki, hogy maga keletkeztesse a kötelmet, s nem volt figyelemmel az okiratszerkesztő — peregrin szokás szerint arra, hogy ha a szerződésből származó esetleges jogvita római fórum elé kerül, az ellenfél bizonyíthatja azt is, hogy a stipulatio valójában nem ment végbe.

A fentieket összegezve, több-kevesebb valószínűséggel megállapítható, hogy az V. triptychon kölcsönszerződése római típusu okiratba volt foglalva, amely a stipulatio csak bizonyította. Ez a stipulatio kauzalis formában ment végbe, s mögötte valószínűsítő hitelfolyósítás állhatott, míg a III. triptychon kölcsönszerződése (?) a római és görög típusu adóslevelek közti helyet foglalta el, amennyiben valószínűleg meg nem történt verbálaktust tüntetett fel, tehát a peregrin jog litteralcontractusához állott közel, márcsak a stipulatio klauzula absztrakt voltára is tekintettel, a mögötte valószínűleg nem állott olymértű kölcsönfolyósítás, mint amilyen összeg megfizetésére az okirat adósa kötelezte magát, tehát az okirat fiktív hitelfolyósításra látszik utalni.

5. Végül vizsgálendő az a körülmény, hogy a két okirat kamatstipulatioja hogyan viszonylott a tőke megfizetésére vonatkozó stipulatiohoz.

Itt megint külön kell az V. és külön a III. triptychon kamatstipulatioját vizsgálni. A kettő egymásmellé állítva meglehetősen eltérő képet mutat:

„Et eorum usuras ex hac die in die XXX C I dari Julio Alexandro eive ad quem ea res pertinebit fide rogavit Julius Alexander, dari fide promisit Alexander Caricci” (V. t. 4-6 sor).

„Quod eae reddere debebit qua die petierit cum usuris supra scriptis. Utrumque sorte et usuras probos recte dari fide rogavit Andueia Batonis supra scripta, dari fide promisit Julius Alexander” (III. t. 5-10 sor).

E szöveghez hozzá kell tenni még, hogy a III. triptychon első részében is a tőkével együtt tett az adós a kamatok megfizetésére stipulatio ígéretet.

Az V. tábla kamatigérete egészen szabályos kamatstipulatio formájában ment végbe, mint azt a Paulus-féle kamatoskölcsönös mintastipulatiojából (D. 45. 1. 126. 2.) látjuk, ahol is előbb a tőke megfizetésének stipulatioja megy végbe, majd ezután a kamaté. Ezzel szemben az amugy is zavaros, pongyola fogalmazású III. tábla szerződésében a tőke és kamat fizetésére szóló stipulatio klauzula a római gyakorlattól eltérően összevonva szerepel és szükség nélkül megismétlődik, holott a „qua die petierit” tehát a lejárat megjelölésére szolgáló kitétel a szöveg elején is megállhatott volna, mint az V. triptychon tőkestipulatiojánál, ahol a szöveg ugyyszólván ennek kiemelésével kezdődik.

1. A stipulatio második csoportja okiratainkban — mint említettük — a rab-szolgavételi szerződésekhez, s egy házvételi-szerződéshez kapcsolódó *evictios garantia stipulatio*ik és egy *un. stipulatio habere licere* formájában jelenik meg.

Az *evictios stipulatio*ik szerkezetük szerint a következő módon osztályozhatók:

- a) kétszeresre menő *stipulatio*ik és
- b) egyszerű *quantum id erit stipulatio*ik.

2. Ad a) A kétszeres menő *stipulatio*ik ismét kétféle formában jelentkeztek:

- aa) *stipulatio duplae* és
- bb) kétszeresre menő *stipulatio quam id erit*.

Mindkét forma a vételi szerződésnél jelentkező *evictio* esetére kívánja a vevőt biztosítani. Teszik ezt azzal, hogy egyrészt az eladót a jogi hibáktól mentes szolgálatra kívánják sarkalni, másrészt, ha már bekövetkezett az árunak *evictio* következtében való teljes, vagy részleges elvesztése, biztosítják azt, hogy a vevő ezért megfelelő kártérítést kapjon.

A *stipulatio duplae* a régebbi jog intézménye volt. Ahol a szerző fél elperlés, vagy a dolog önkéntes kiadása esetére *ex lege* nem részesült védelemben, mint az *in iure cessio* és *traditio* esetén, ott a gyakorlat *stipulatio*ik útján nyújtott a szerző félnek védelmet. *Evictio* esetére a *stipulatio duplae*, a dolgoknak harmadik személy részére való önkéntes, vagy *ex alia causa* való, per nélküli kiadása, vagy állami igénybevétel (*publicatio*) esetére pedig a *stipulatio habere licere* szolgáltatta a védelem alapját a jogi hibában szenvedő áru vevője javára.⁴² A kétféle *stipulatio* közti alapvető különbség abból adódott, hogy az előbbi *evictio* esetére szólt, s az átruházott dolog vételárának duplumára ment, az utóbbi viszont nem tételezett fel *evictios* pert, s következetesen a dolog relatív értékének (*interesse*) *simpulum*ára irányult. Persze a preklasszikus jogban ez a finom különbségtétel a vételár és a dolog értéke közt valószínűleg nem volt meg. A dolog értéke primitív viszonyok közt egyenlőnek minősült az érte hozott anyagi áldozattal (=vételár). E különbségtétel már a klasszikus jog produktuma volt.

Kérdés ezután, hogy a *mancipatio*ra utaló és *stipulatio duplae*-t tartalmazó szerződésben (CIL III. p. 937. 8-16. sor.) miért alkalmazták ezt az *evictio*-elleni védelmi eszközt. A *mancipatio*ból *ui. ex lege* keletkezik *evictio* esetére az *actio auctoritatis*, s így e *stipulatio* feleslegesnek látszik.

Az erdélyi viaszostáblák *mancipatio*it minden bizonnyal a formátlan konszenzuális vétel mellett a tulajdonátruházás célját szolgálták. Mint tulajdonátruházási aktus azonban a *mancipatio* nem igényelte a valóságos vételárnak az előírt formalitások közti lefizetését. Ez *mancipatio* kívül ment végbébe. Az aktushoz elegendő volt 1 *sestertius* szimbolikus vételár lefizetése. Ez a *mancipatio*, tehát *nummo uno* végbemenő *libralaktus* formájában zajlott le.⁴³

⁴² M. Kaser: *Eigentum und Besitz im älteren röm. Recht.* (Köln-Graz 1956.) 202. és k. 1. — M. Kaser: *Römisches Privatrecht I.* (München. 1955.) 401. és k. 1.

⁴³ Erre utal két *mancipatio* okirat (CIL III. p. 941. 959.) „*apochatum pro uncis duabus*” kifejezése, mely azt mutatja, hogy e szerződésekben eladásra kerülő rab-szolgákat 2 *rezunciáért* = 4 *asért* = 1 *sestertiusért* vették meg annakidején az eladó, tehát a korábbi vétellel kapcsolatos tulajdonátruházás *nummo uno* végbemenő *libralaktus* segítségével történt és így a jelenlegi is feltehetőleg ugyanígy (Lásd Ch. Appleton: *La Clause „Apochatum pro uncis duabus” et l’histoire de l’as sextantaire.* St in onore di V. Scialoja Milano 1905. II. k. 503. és k. 1.).

A mancipatióból ex lege eredő actio auctoritatisnak tehát csak képletes jelentősége volt. A szimbolikus vételár, az 1 sestertius kétszeresére (=2 sestertius) menő actio auctoritatis ui. a rabszolga valóságos vételárát figyelembevéve semmiféle védelmet nem jelentett a vevő számára. E védelmet a birodalmi jog Salvius Julianus óta olymódon biztosította a vevő számára, hogy megadta a lehetőséget a formátlan vétel alapján, evictio esetére arra, hogy a vevő actio emti vel perelhesse interessejét.⁴⁴

Esetükben a vétel lényegében emtio-venditio formájában zajlott le. A mancipatio csak a tulajdonátruházást biztosította. Ezt igazolja az „emit, mancipioque accepit” (IV. tábla 3. sor) kifejezés is. Ha pedig ez így volt, két eset lehetséges:

ha a provinciában peregrinusok közt nem érvényesült még az a szabály, hogy az actio emti evictio esetére az interessere nyújt perlés lehetőséget (Julianus D. 21. 2. 8.), ugy a stipulatio duplae felvétele a vételi szerződésbe egyedüli evictio elleni biztosíték volt. Ez azonban aligha valószínű, hiszen ha nem is interessere, de a verum rei pretiumra (objektív érték) irányuló actio emti legalább is már ismeretes volt a peregrinusok közti provinciai gyakorlatban is;

ha viszont az actio emti nek e hatálya evictio esetére már megvolt, ugy a stipulatio duplae a hitelező „tulbiztosítását” jelentette.

Az irodalomban meglehetősen vitatott kérdés, hogy a vételnél a stipulatio duplae vajon a római birodalmi jog sajátja-e, s így a hellenisztikus papyrusok vételi szerződéseiben szereplő *τιμὴ διπλή* (kétszeres vételár) a stipulatio duplae peregrin jogba való recipiálásának jele,⁴⁵ vagy a hellenisztikus jognak is kezdettől fogva sajátja. A főtartozás kétszeresének visszafizetése — mint azt Berger⁴⁶ kifejti — nem római specialitás. Már Mitteis⁴⁷ is kimutatta, hogy a szerződéses bírság a hellenisztikus jogban vagy a főtartozás kétszerese, vagy másfélszeresére irányult. Kétségtelen azonban, hogy a vételnél a vételár kétszeresének visszafizetését sem a klasszikus attikai, sem a hellenisztikus egyiptomi jog nem ismerte, s csak a római uralom második századától jelentkezik ez a vételeknél az egyiptomi papyrus anyagban.⁴⁸ Így mégis arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a vételi szerződések stipulatio duplae-ja peregrinusok közti viszonylatban (táblánkban Maximus Batonis és Dasius Versonis, a kavieretiumi származású pirusta közt) a birodalmi jog bizonyosmértvű recepciójának eredménye.

A kétszeresre menő *quantum id erit stipulatio* a VII. triptychon (CIL III. p. 940.) peregrinus felei: Dasius Breucus és Bellicus Alexandri közti rabszolgavételi szerződésben szerepel. Szembenállítva a stipulatio duplae és e stipulatio formuláját:

„quot si quis eam puellam partemve quam ex eo evicerit... tum quanti ea puella empti est, tantam pecuniam et alterum tantum dari...” (CIL III. p. 937.)

„et si quis eum puerum... partemve quam quis ex eo evicerit... tunc quantum id erit, quod ita ex eo evictum fuerit, tantam pecuniam duplam probam recte dari...” (CIL III. p. 940.)

⁴⁴ Kaser: RPR. I. 464. l.

⁴⁵ De Ruggiero: I papiri greci e la stipulatio duplae. BIDR 1902. 14. k. 110 és k. 1.

⁴⁶ A. Berger: Die Strafklauseln in den Papyrusurkunden (Leipzig—Berlin, 1911.)

131. és k. 1.

⁴⁷ Mitteis: Reichsrecht. 511. és k. 1.

⁴⁸ Berger id. m. 131. és köv. 1.

A fentiekből az tűnik ki, hogy az egyik a vételár kétszeresére, a másik a dolog értékének kétszeresére irányul. Nem azonos-e tehát a két stipulatio tartalma? Ez esetben ui. nem beszélhetünk kétféle evictios stipulatióról, hanem mindkét esetben stipulatio duplaeról.

Az irodalomban e tekintetben a nézetek eltérőek. *Gradenwitz*⁴⁹ véleménye az, hogy míg a görög-egyiptomi rabszolgavételnél csak a vételár visszafizetésére vállalt az eladó evictio esetére kötelezettséget, addig a rómaiaknál a gyakorlat a vételár visszafizetési és a quantum id erit stipulatiók között ingadozott. Ő tehát határozott különbséget lát a két stipulatio közt. *Rabel*⁵⁰ viszont arra az álláspontra helyezkedik, hogy a római jogban is csak vételárra vonatkozhattak e stipulatiók, akkor is, ha azok szövegében a „quantum id erit” kifejezés szerepelt.

Kétségtelen, hogy a régebbi jogokban az áru értéke a vevő szemében a vételárhoz igazodott. A primitívebb jogszemlélet szerint ez szabta meg az áru értékét, s nem a piaci ár. A principatus első századában evictio esetére még a vételár visszafizetési stipulatiók voltak az általánosak. Így az LIX. és LXI. herculanumi mancipatios táblák a vételárra menő stipulatio siplaeval operálnak evictio esetére, míg a LXII. stipulatio duplaeval.⁵¹

A „quantum id erit” = „amennyi az lesz”, amennyit az érni fog, az actio ex stipulatu érvényesítése idején.⁵² Ilyen forgalmazás mellett lehetetlen azonosítani e kifejezés értelmét a „quanti ea... emta est” kifejezésével. Az evictios garanciák szövegeinek egyébkénti egybehangzása mellett semmi értelme nem volna a szövege variációjának. Gondoljuk meg, hogy az erdélyi mancipatios okiratok szóhasználata milyen szolgailag viszi át pl. az eredetileg ingatlanra vonatkozó „partemve ex eo evicerit” kifejezést a rabszolgavételi formulárekba, holott onnan ez nyugodtan el is maradhatna, hiszen e kitétel sokkal inkább az osztható telekre, mint az oszthatatlan rabszolgára vonatkozik.⁵³ De még ha magunkévá tennők is *Rabel* nézetét, azt csak legfeljebb a „quanti ea res est” fogalmazás mellett tehetnénk. A „quantum id erit” futurumba tett állítmánya ezt kizárja, hiszen itt kifejezetten egy jövőbeli értékről van szó, amely a vevő által fizetett vételárral nem azonosítható.

A fentiek figyelembevételével megállapítható, hogy a VI. triptychon rabszolgavételnél stipulatio duplaeval vállalt az eladó evictios garanciát, míg a VII. triptychon rabszolgavételénél un. kétszeres értékstipulatioval. Csakhogy ez az áru értékére menő stipulatio ismét kétféle lehet, tekintettel az érték kétféleségére, amely vagy objektív érték, vagy relatív (interesse). Kérdés, a kettő közül

⁴⁹ O. *Gradenwitz*: Einführung in die Papyrskunde (Leipzig 1900.) I. 59. l.

⁵⁰ E. *Rabel*: Die Haftung des Verkäufers (Leipzig 1902.) I. k. 135—136. l.

⁵¹ V. *Arangio-Ruiz* — G. *Pugliese Carratelli*: Tabulae Herculanenses IV. La parola del passato Fasc. XXXIV. Napoli. 1954. 55-57. l. — A vételárra utalás félreérthetetlenül ugyancsak az LIX. táblában található (quanti homo emptus est tantam pecuniam...), s a LXI. és LXII. táblák csak „simplam pecuniam” ill. „duplam pecuniam” kifejezéseket használnak, de mint *Rabel* (id. m. 134. l.) mondja, e kifejezések mindig a vételárra utalnak, éppúgy, mint azok görög analogiája

⁵² *Arangio-Ruiz*: La compravendita nel diritto romano (Napoli, 1956.) 344. l.

⁵³ Persze azért a rabszolgáknál sem volt teljesen értelem nélkül ez, hiszen azoknak is lehetett eszmei hányadrésze, s azokon fennálló tulajdon *Gradenwitz* (id. m. 50. l.). Egyébként *Gradenwitz* (id. m. 51. l.) szerint a rabszolgavételi formulák a telekvétellel kapcsolatos formulákból származtak az evictios garanciastipulatióra vonatkozó részükben. — *Arangio-Ruiz* La compravendita 344. l.

melyikre irányul a VII. triptychon kétszeresre (és a XXV. egyszeresre) menő garanciastipulatioja?

Az interesse fogalma a római jogban csak fokozatosan fejlődött ki. Kaser⁵⁴ mutat rá arra, hogy a lex Aquilia értelmében fennálló kárfelelősségnél Salvius Julianus és követői az objektív értéket tekintették a kártérítés kiszámításának alapjául és az objektív érték volt felfogásuk szerint az interesse kiszámításánál az interesse minimuma. Az iu. II. században — táblánk keletkezésének idején — tehát az objektív érték és az interesse határozottan két különálló fogalomnak volt tekinthető.

Az interessere már Julianus határozottan utal (D. 21. 2. 8.). Ugyancsak e formában használják a rabszolgavétellel kapcsolatos evictio, vagy fizikai hibákért való felelősség vonatkozásában a relatív érték megjelölését a későbbi jogtudósok is (Pap. D. 21.2. 67. — Ulp. D. 19. 1. 13. 1. — Paul. D. 21. 2. 70. és 1. 44. 2.), sőt Paulus az actio emtiából eredő evictio szavatossággal kapcsolatban kiemeli, hogy: „evicta re ex emti actio non ad pretium duntaxat recipiendum, sed ad id, quod interest competit” (D. 21. 2. 70.)

A VII. triptychonban szereplő „quantum id erit” tehát feltétlenül az áru objektív értékét kellett, hogy jelentse, különben a „quod eius interest” kifejezést használták volna. Ezek szerint az evictio kár megállapítása szempontjából a herculanumi táblák a fejlődés alacsonyabb, az erdélyiek a fejlődés magasabb fokát tüntetik fel, jölehet a fejlődés legmagasabb fokát, az interesse megtérítésének kikötését még ez utóbbiak sem érték el.

Ad b) A kétszeresre menő evictio stipulatio büntetőjellege elég nyilvánvaló. Ha a stipulatio duplae vonatkozásában ez a megállapításunk kissé aggályos is lehet,⁵⁵ nem aggályos a duplumra menő stipulatio quantum id erit tekintetében. A dolog objektív értéke ui. általában megfelel a kár összegének, dupluma tehát büntetés az eladóra nézve. Persze a tisztán poenalis jelleg itt is hiányzik, hiszen e garanciastipulatio alapján való kötelezettség az örökösökre is átszáll.

E stipulatioktól megkülönböztetendők a szintén evictio esetére szóló egyszerű quantum id erit stipulatio

Az irodalom hajlamos az evictio stipulatio egy kategoriába való sorozására, akár simplumra, akár duplumra irányulnak, s nem tulajdonít az egyszereseknek, vagy kétszereseknek nagyobb jelentőséget.⁵⁶ Ez pedig helytelen. A poenalis jelleg elmosása — amely pedig megvan, ha a kárt csak a vételár kétszerese fedezi is adott esetben — a stipulatio egyik alapvető sajátosságának felismerésétől fosztja meg a kutatót. Más ui., ha valakit egyszerű kártérítés megfizetésére köteleznek, vagy a duplum megfizetésére kötelezve büntetnek. Egyébként is a simplumra, ill. duplumra menő evictio stipulatio, ahol is a simplum, vagy a duplum a felek megállapodásától függött, kifejezője volt a felek egymáshoz viszonyított vagyoni erejének, egymástól függő viszonyának, sőt továbbmenve esetleg osztályhelyezetének is. A gazdag vevő, aki nagyobb

⁵⁴ Kaser: Eigentum 211. l. 2. jz.

⁵⁵ Kaser: (Röm. Rechtsgesch. 463. l. 54. jz.) ezt kétségbevonja. Nem vitás, hogy néha a vételár simpluma nem fedezi a vevő kárát, s így a duplum e tekintetben több biztosítékot ad a vevőnek. Ugyanakkor persze lehet, hogy a vételár egyszerese is magasabb, mint a vevő effektív kára, s így a vételár duplumának megfizetése valóban büntetést jelent az eladóra.

⁵⁶ Gradewitz id. m. 59. l. — Berger id. m. 132—133. l. Egyébként legtöbb tan-könyv és kézikönyv is így jár el.

anyagi ereje folytán válogathatott az áruk közt, mert drágább árut jobban meg tudta fizetni, inkább felléphetett azzal a követeléssel, hogy az eladó az ő részére duplumra menő evictio garanciát nyújtson, mint a szegényebb, aki örült, hogy az esetleges nála jobb anyagi helyzetben levő eladó egyáltalában valamilyen evictio garanciát is szolgáltat részére.

A házrészvétel tartalmazó VIII. (CIL III. p. 944.) és a rabszolgavételt magában foglaló XXV. (CIL III. p. 959.) táblák⁵⁷ evictio esetére egyszerű quantum id erit stipulatioval nyújtanak biztosítékot. A két szöveg közt azonban bizonyos eltérés van.,

„Et si quis eam domum, partemve quam quis ex ea evicerit... tantam pecuniam recte dari...” (VIII. t.).

„Et si quis eam mulierem q. d. a. partemve quam quis ex ea evicerit... tunc quantum id erit... tantam pecuniam probam recte dari...” (XXV. t.)

A házvételnél az értékére való közvetlen utalás nem szerepel (quantum id erit). Mire vonatkozhat akkor a „tantam pecuniam” kitétel? A vételárra, vagy az értékre?

Közelebb jutunk a kérdés megoldásához, ha a fenti házvétel evictio garanciastipulatioját összevetjük a Seleucia Pieriában iu. 166-ban kiállított, római polgárok közti rabszolgavételt tartalmazó okirat hasonló részével.⁵⁸ E papyrus szövege szerint:

„Si quis puerum partemve quam eius evicerit, simplam pecuniam... recte dare...?”

A különbség kétségtelen.⁵⁹ Mást fed a „tantam pecuniam” és más a „simplam pecuniam” kifejezés. Az előbbi azt jelenti, hogy annak megfelelő pénzt”, azaz az értéknek megfelelő összeget, az utóbbi azt, hogy — népies kifejezéssel élve — „egyszeres pénzt, (= a vételár egyszeresét). Így nyilvánvaló, hogy a házvételnél is az érték és nem a vételár a stipulatio tárgya.

Kérdés, hogy ha az eladó az egyszerű quantum id erit stipulatio segítségével evictio garanciát nem vállalt volna, az áru elperlése esetére kapott volna-e kártérítést a vevő a fenti két szerződés alapján?

A fentebb már utaltunk arra, hogy S. Julianus óta lehetséges volt formátlan vételnél evictio esetére actio emptivel követelni az interestet (D. 21. 2. 8.).

⁵⁷ A VIII. triptychon felei közül Andueia Batonis status szerint peregrina, Veturius Valens statusa viszont bizonytalan. Tekintettel azonban arra, hogy Alburnus maiorban, a pirusták utcájában, két peregrinus, az illyr Plator Acceptionianus és a valószínűleg görög eredetű Ingenus Callisti szomszédok közt volt egy csekélyértékű házacska és latin neve ellenére nincs sehol nyoma, hogy mi volt a foglalkozása, előneve nincs, s neve egy helytartóra tekintettel felvett név, nyilvánvalóan peregrinus. A XXV. triptychon eladója Claudius Philetus görög, vevője Claudius Julianus aktív legionarius, tehát római polgár.

⁵⁸ Gradenwitz id. m. 65. l. (Pap. Brit. Mus. 229.)

⁵⁹ Berger id. m. 142. l.

Ha ez a szabály Dácia provinciában is behatolt okirataink keletkezésének idején a provincialis praxisba, s innen esetleg a peregrin jogba, akkor a vételi ügyletből ex lege folyt evictio esetére az interesse-kereset. Ha viszont ez volt a helyzet, felmerül a kérdés, hogy az evictio garanciastipulatio miért az áru objektív értékére és miért nem az interessere, a relatív értékre irányul. Erre két-féle felelet adható:

a provincialis praxisba és innen a peregrin jogba vagy az a szabály hatolt be, hogy a vételi ügyletből ex lege az objektív értékre lehetett perelni evictio esetén, ez esetben garanciastipulatio mint „tulbiztosítás” jelentkezett a vevő javára, vagy

a vételből — ami nem valószínű — még ilyen kereset sem származott ex lege, s így a garancia stipulatio egyetlen alap volt az elperlés folytán előálló kár követelésére.

Egy azonban alaposan feltehető:

a dáciai gyakorlatban, okirataink kiállításának idején nem volt még elterjedve a formátlan vételből ex lege eredő, interessere irányuló actio empti használata. Az legfeljebb az objektív értékre irányuható. Másképpen ui. nem volna érthető az a tény, hogy e garanciastipulatio nem a relatív értékre, hanem az objektív értékre ment.

3. Az evictio garanciastipulatioiktól élesen meg kell különböztetnünk a *stipulatio habere licere-t*.⁶⁰ A *stipulatio habere licere* szóhangzatát Varrotól ismerjük:

„Eam rem recte mihi habere licere spondesne” (re rust. 2. 3. 5.)

A különbségek az alábbiak.

A *stipulatio h. 1.* sohasem ment a duplumra, hanem a vevőnek a birtok megtartásában és a dolog használatában megnyilvánuló interesséjére.⁶¹

a *stipulatio h. 1.* szóhasználata nem feltételezte azt, hogy a „habere” evictio folytán csorbuljon.⁶² Valószínűleg alkalmazható volt akkor is, ha a vevő a feljogosított harmadik részére a vétel tárgyát peres eljárás nélkül önként kiadta, vagy ha a hatóság vonta el tőle a dolog birtokát (*publicatio*);⁶³ végül a *habere licere stipulatio* nem azt jelentette, hogy sponsor vagy promissor ezáltal a felelősséget harmadik, nem jogosított személyek beavatkozásáért vállalja fel, hanem csupán saját maga „habere” ellen intézett támadásai ellen,⁶⁴ mint az a vonatkozó *ulpianus* forráshelyből („*nemo alienum factum promittendo obligatur*”) kitűnik (D. 45. 1. 38. p.);

a késői klasszikus korban ez a *stipulatio* az *actio empti* mellett jelentőségét veszti és a gyakorlatban összeolvad a *stipulatio duplae (simplicae)*-vel.⁶⁵ Okiratunk tehát még annak az állapotnak visszatükröződése, midőn a két *stipulatio* egymás mellett fut.

⁶⁰ *Arangio-Ruiz*: *Comprevedita* 33t. és k. 1.
M. Kaser: *Das röm. Privatrecht* (München 1955.) I. k. 463. 1. — *Kaser*: *Eigentum* 210. és k. 1.

⁶¹ *Kaser*: *Eigentum*. 210. 1.

⁶² *Kaser*: *Röm. Privatrecht* I. k. 463. 1.

⁶³ *Kaser*: *Eigentum*. 211. 1.

⁶⁴ *Kaser*: *Eigentum*. 212. 1.

⁶⁵ *Kaser*: *Röm. Privatrecht* I. k. 464. 1.

Az egész stipulatio habere licere a következőképpen hangzik okiratunkban:
„Eam domus partem dimidiam qua de agitur, cum suis saepibus, saepimentis, finibus, aditibus, claustris finestris ita uti clao fixa et optima maxima est, habere recte liceat” (VIII. t. 5—7. sor.).

Az eladó garanciát vállalt tehát azért, hogy a ház azt a felerészét, amelyről szó van, sövényeivel, kertjeivel, kerítéseiével, bejárataival, kapuival, ablakaival együtt szolgalmmentesen (uti optima maximeque est)⁶⁶ birtokolhatja. Ha tehát a vevő a feljogosított harmadik részére per nélkül önként kiadta a dolgot, vagy hatóság vette azt igénybe, avagy maga az eladó akadályozta meg a birtokolást, ill. használatot, úgy a vevő nem azon evictio garanciastipulatio alapján léphet fel az eladóval szemben, amely a szöveg további részében következik, hanem a *stipulatio habere licere* alapján.

Felmerül persze a kérdés, hogy ez a stipulatio habere licere okiratunkban mire irányult.

A klasszikus korban kétségtelen, hogy az interessere, azonban — mint az evictio garanciastipulatio tárgyalása során megállapítottuk — hiába keletkeztek okirataink a klasszikus korban, mégis Dáciába még ez időben nem jutott el az intrinse fogalma, amelyet Julianus és utódai dolgoztak ki.⁶⁷ Az evictio garanciastipulatio vagy a vételarra, vagy az objektív értékre (quantum id erit) ill. azok kétszeresére irányultak, ebből következőleg a stipulatio h. l. is valószínű ezek valamelyikére irányult.

VI.

1. A stipulatio egy következő változata okiratainkban a *stipulatio poenae* célját szolgálja.

A római jog stipulatio poenae általában a kötbérikötés eszközeként használta. A kötbér a római jogban a *kártérítési általány* jellegével bírt.

Élesen fejezi ki a kötbér ezt az értelmét Venuleius, midőn a simplumra, vagy duplumra menő quantum id erit stipulatioval hasonlítja azt össze.

E szerint:

„In eiusmodi stipulationibus quae 'quanti ea res erit' promissionem habent, commodius est certam summam comprehendere quoniam difficilis probatio est, quanti cuiusque intersit” (D. 46. 5. 11.).

Erre utal egyébként Pomponiusnak a nemteljesítés esetére szóló kötbérré irányuló stipulatioformulája:

„Si Pamphilum non dederis, centum dari spondes?” (D. 45. 1. 115. 2.).

2. Okirataink közül ötben találunk kötbérikötést, de ez a kikötés csupán egyetlen esetben történik stipulatioval, a XIII. triptychonban, míg a IV. és IX.—XI. triptychonok kötbérklauzulái formátlanok. Tekintettel azonban arra, hogy a bonae fidei obligatioknál nem szükséges a kötbérnek stipulatioval való kikötése (habár a gyakorlatban ez volt az általános), hanem lehetséges az formátlan pactummal is, így a IX.—XI. triptychonokban foglalt locatio—conductio operarum esetében a formátlan kötbérikötés megfelel a birodalmi jog szabá-

⁶⁶ Karlowa id. m. I. k. 797. 1.

⁶⁷ Kaser: Eigentum. 211. 1. 2. jz.

⁶⁸ Személyi id. m. II. k. 215. 1.

lyainak akkor is, ha ezen okiratoknál a hellenisztikus hatás érvényesülését bizonyos vonatkozásban nem lehet tagadni.

Más a helyzet a IV. viaszostábla görögnyelvű kölcsönszerződésénél. E kölcsönszerződés a római szokástól eltérőleg nem használja a stipulatiót a tőke visszafizetése és a kamat megfizetése tekintetében, hanem azt formátlanul köti ki. A tőke visszafizetése tekintetében itt nincs is probléma, hiszen, ha a numeratio megtörtént, úgy létrejött a realkontraktus, a mutuum, s ez alapján a római jog szerint fennállott a *condictio certae pecuniae creditae* emelésének lehetősége. A probléma a kamat és kötbérikötésnél mutatkozik. Ha ezt az okiratot görög nyelven kiállított római jogi formákat szem előtt tartó bizonyító okiratnak tekintjük, úgy kérdés, hogy érvényes-e a kamat és kötbérikötés *stipulatio* mellőzésével.

A *mutuum stricti juris* ügylet, mellette tehát a kamat is (Sent. 2. 14. 1.) meg a kötbér is csak *stipulatio*val köthető ki, s nem formátlan *pactum*mal. Ilyen módon meg kell állapítani, hogy a IV. triptyhon kölcsönokiratban már maga a kölcsönszerződés sem a római formák közt jött létre, s a kötbérikötés sem, mert a kölcsönkövetelést akár a *strictum ius* szerinti kötelmet alapító numeratio, akár a *stipulatio* ígéret alapította meg, a kötbérigényt mellette csak *stipulatio* alapíthatta meg hatályosan a római jog szerint. Az a tény azonban, hogy a kölcsön mellett kamatot kötöttek ki, inkább római hatást jelez. A hellenisztikus papyrusok kölcsönszerződéseinél a kölcsön legtöbbször kamatmentes volt, de mellette magas késedelmi kötbért kötöttek ki, s ilyenkor a hitelező különböző mahinációkkal megakadályozta a kölcsön idejében való megfizetését, hiszen a magas kötbér megszerzésével anyagilag jobban járt, mint a kamat kézhezvételével,⁶⁹ amely a kamatkorlátozó rendelkezéseknek volt alávetve. Ugyancsak római jellegre utal az, hogy e kötbér szintén kártérítési általány formájában jelentkezik, s nem kapcsolódik egyéb, a károsultnak fizetendő bírságokkal⁷⁰ mint a hellenisztikus papyrusok kötbérei. A IV. számú okirat tehát érdekes keveréke a római és a peregrin jog egyes elemeinek.

3. De vizsgáljuk meg az egyetlen okiratot, amelyik un. *stipulatio poenaet* tartalmaz. Ennek a szövege a következő:

„In qua societate si quis dolo malo fraudem fecisse deprehensus fuerit, in asse uno unum... denarium unum XX... alio inferre debet... Id dari fieri praestarique stipulatus est Cassius Frontinus, spondit Julius Alexander” (CIL III. p. 951. 13—15 és 18—19. sor.).

Az idézett XIII. triptychon társasági szerződést tartalmaz, amely un. *societas danistaria*-t (zálogházat fenntartó társaság) hozott létre, ill. a társaság megszűnésének körülményeit rögzítette.

Itt lényegében arról van szó, hogy amennyiben a *societas danistaria* egyik, vagy másik társa két szerződéspéldány állítatott ki, az egyikben az egyik, a másikban a másik volt az ígéret tevő fél⁷¹) az adósoktól behajtott kölcsöntökeket és kamataikat nem vagy csak részlegesen fizette be, vagy a társaság pénz-, vagy terménykészletének kezelése tekintetében a másik felet dolozusan meg-

⁶⁹ Személyi id. m. II. k. 215. 1.

⁷⁰ L. Wenger: Papyrusforschung und Rechtswissenschaft (Graz. 1903.) 39. 1. — Berger id. m. 81. és 84. 1.

⁷¹ E. Pólay: Ein Gesellschaftsvertrag aus dem röm. Dakien. Acta Antiqua Acad. Scient. Hung. Bpest. 1960. 417. és k. 1.

károsította, az okozott kárnak megfelelően büntetést tartozik fizetni. Ez igen magas; minden dénár után 20 dénár, tehát a kárösszeg hússzorosa, míg a dénárnál kisebb, tehát as-ban kifejezett töredékösszeg után assonként 1 dénár, tehát a kárösszeg tízszerese.

E „poena” meglehetősen sajátos volt. Nem szolgálta a klasszikus római kötbér — a kárátalány — céljait, mert nem tette feleslegessé a kár kiszámítását, sőt összegét kiszámítani csak a kár kiszámítása után lehetett a szorzószámok segítségével. Kárátalány jellege e poenának márcsak azért sem lehetett, mert a bizonyított kárösszeg többszörösére ment. Római értelemben ezt a kikötést, ha formailag stipulatioval is történt, nem tekinthetjük klasszikus római értelemben vett kötbérkikötésnek. Tekintettel viszont arra, hogy a hellenisztikus papyrusok kötbérének az a jellegzetessége, hogy kapcsolódik olyan más, a hitelezőnek fizetendő bírságokkal, melyek közül egy is elég volna a károsult érdekességének kielégítésére, úgy véljük, hogy ebben a „stipulatio poenaeben” is hellenisztikus hatás tükröződik.

VII.

Végül a stipulatio az erdélyi viaszostáblák okirataiban a kezesség céljait is szolgálta, fideiussio formájában. Ilyen négy triptychonban (II., V., VII., XXV., t., CIL. III. p. 929, 935, 941, 959.) található.

A rabszolgavételeknél a kezességvállalás az eladó evictio-stipulatiójára vonatkozik. Ez — mint *Mitteis*⁷² kimutatta — a hellenisztikus papyrusokban is meglehetősen általános volt.

A kölcsönszerződésnél a fideiussio a tőkének és kamatoknak vissza ill. megfizetését biztosítja.

Eltérést mutat a fideiussio formulájában az „idem” és „id” szavak váltakozása: „id(em) fide sua esse iussit...”. A fideiussio formulájában ui. — mint *Felume*⁷³ kifejti — nincs helye az „idem”, hanem csak az „id” szónak. Az „idem” csak a sponsiora és fidepromissiora, tehát a kezességvállalásnak e két korábbi alakjára vonatkozhatik („idem spondesne?” — „idem fide promittisne?”), ui. ezek a kezességvállaló járulékos stipulatioi a főstipulatio szolgáltatási tárgyára vonatkoznak, hiszen itt egy önálló kötelezettségvállalásról van szó. A fideiussionál az „id” szónak van helye, tekintettel arra, hogy itt a kezes a főadós kötelezettségét vállalja, ahhoz szorosan tapadva és nem önállóan. A helyes „id” szóhasználatot találjuk az V. és XXV. triptichon fideiussionál, ellenben a VII. triptychon I. lapjának második oldalán az „id”, a lap második oldalán azonban már az „idem” szó szerepel. *Flume*⁷⁴ nézete szerint azonban valószínűleg elírás eredménye az „idem” használata a másolati részben, az eredetiben ui. szabatos a formula az ott szereplő „id” szócska folytán.

Bizonyos mértékben hellenisztikus színezetet ad a XXV. tábla fideiussionának a pecsételők tanúk nevei közt szereplő fideiussor következő pecsételést tanúsító aláírása „ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙ ΑΝΤΙΠΑΤΡΙ ΣΕΚΟΔΟ ΑΥΚΤΩΡ ΣΕΓΝΑΙ”⁷⁵. A kezes ui. a hellenisztikus gyakorlatban mintegy elődként (auctor) szerepel.⁷⁵

⁷² *Mitteis*: Reichsrecht 503—504. 1.

⁷³ *W. Flume*: Studien zur Accessorietät der röm. Bürgschaftsstipulationen (Weimar, 1932.) 61—63. 1.

⁷⁴ *Flume*: id. m. 62. 1. 3. jz.

⁷⁵ *Mitteis*: Reichsrecht 503. 1. — *Gradenwitz* id. m. 66. 1.

Erre utal a Seleucia Pieriában kiállított,⁷⁶ fentebb már idézett rabszolgavételi traditio szerződés, mely bár latin nyelven, a birodalmi jog formulárainak részleges szem előtt tartása mellett készült, mégis a fideiussio szokott római formáját görögösen színezte:

„id fide sua et auctoritate esse iussit”.

Egyébként Ulpianus a fideiussio ezt a némileg hellenisztikus színezetét nem sokkal a seleuciai okirat kelte után (iu. 166.) már a birodalmi jog sajátja gyanánt deklarálja, midőn kijelenti, hogy:

„fideiussorem... quem vulgo auctorem secundum vocant” (D. 21. 2. 4. pr.).

A kezességnek a kölcsönöknél és vételeknél való gyakori alkalmazása arra utal, hogy e szerződések kötelezettjei általában szegény kisemberek voltak, akiknek nem volt módjuk zálogot adni a hitelezőnek, s ezért kezesség vállalásával biztosították a hitelezőt;

egyben megállapítható az is, hogy a vételi szerződéseknél evictio esetére a vevő néha halmozta a biztosítékokat, amennyiben a vételnél elperlés esetére jelentkező kár megtérítésére irányuló actio emtín kívül (feltehető, hogy ez a kereset ez időben már a vevő rendelkezésére állott) még evictio stipulatioval, sőt ezenfelül kezességgel is biztosította magát. E kumulált kötelembiztosítékok azt mutatják, hogy itt a vevő vagyoni helyzetének előnyösebb volta folytán gazdasági nyomást tudott egyes esetekben az eladóra gyakorolni.

A fentiekből az alábbi következtetések vonhatók le:

a stipulatiót a római Dáciai lakosai, civis, vagy peregrinus voltokra való tekintet nélkül egyaránt a legkülönbözőbb életviszonyokból származó kötelezettségek megalapítására vagy biztosítására alkalmazták, nyilván azért, hogy a római bíróságok előtt jogaik érvényesítése nehézségekbe ne ütközzék;

a stipulatio alkalmazása a birodalmi jog sajátosságait tükrözi még a klasszikus kor második felében, tehát oly időben, midőn már megtalálhatók azoknak a csirái, amelyek során a stipulatio a verbálügyletből litterálkontraktsá alakul át, s csak formailag szerepel még az okiratban, mint klauzula. Mégis, az átalakulás csirái már az erdélyi viaszostáblák okirataiban is fellelhetők; igazolja ezt az a körülmény, hogy a kölcsönokiratok egyike a görög daneion-okiratnak megfelelő sajátosságokat látszik feltüntetni, mint az absztrakt jelleg, amely mögött feltehetőleg valóságos kölcsönfolyósítás nem húzódik meg, valamint az, hogy találunk olyan certa pecunia megfizetésére vonatkozó kötelezettségvállalást tartalmazó okiratokat, amelyek a birodalmi jog szerint stipulatio használatát feltételeznék, ez azonban — nyilván hellenisztikus hatás következtében — hiányzik belőlük;

annak ellenére, hogy a provinciák társadalmi, gazdasági, jogi és kulturális fejlődése Róma és Itália fejlődése mögött állott, a jogfejlődés provinciákban lépést tartott az itáliai jogfejlődéssel, mint azt az evictio stipulatio fejlett szerkezete igazolja;

végül megállapítható, hogy az a nivellálódási folyamat, amely más provinciákban a birodalmi és peregrin jog közt végbement, Dáciában már röviddel a római uralom kezdete után jelentkezik.

РОЛЬ СТИПУЛЯЦИИ В ДОКУМЕНТАЛЬНОМ МАТЕРИАЛЕ ТРАНСИЛЬВАНСКИХ ВОСКОВЫХ ТАБЛИЦ

(Резюме)

I. В документальном материале четких трансильванских восковых таблиц стипуляция играет очень важную роль, ввиду чего данный материал пригоден для того, чтобы на его основании сделать определенные выводы по развитию формальных договоров в позднюю классическую эпоху.

II. Относительно соотношения словесного акта и стипуляционного документа создано несколько мнений. Они стремятся ответить главным образом на вопрос, когда произошла перемена, отеснившая сначала на задний план, а потом полностью словесный акт в правовой сделке стипуляции придала документу, служившему для доказательства словесного акта, действие, создающее обязательство.

Наиболее раннее представление эту перемену приписывает поздней классической эпохе. По другому мнению, перемена начинается только в послеклассическую эпоху (Риккобон, Ерс, Брандилеоне, Винклер). Следует особо отметить мнение Леви, согласно которому перемена совершилась только в послеклассическую эпоху, однако словесный акт и документ приближаются друг к другу уже начиная с времени Цицерона и, в особенности в западном вульгарном праве, словесному акту уже с начала императорской эпохи постоянно сопутствует документ так, что между присутствующими все в большей мере заменяет словесный акт. По мнению Казера, имперское право для действительности стипуляции не требовало документа, но на востоке, также как и на западе, начиная с классической эпохи, распространилось лаическое воззрение, по которому долговая расписка сама по себе, даже без стипуляции, имеет силу полного доказательства. Такое воззрение развилось из применения стипуляционной клаузулы, систематически заносившейся в документы их авторами в провинциях. Наконец, Прингсгейм, исходя из Гая (3134), занимает позицию, согласно которой на востоке документ сам по себе имел обязательную силу даже в том случае, если в таком письменном договоре участвовал римский гражданин, но если в таком эллинистическом договоре была включена стипуляционная клаузула, то руководящими являлись имперские правовые нормы. Классические юристы никогда не дошли до того, чтобы признать относительно словесного акта создающую обязательство силу документа; это имело место только в послеклассическую эпоху.

Наиболее приемлемым в зеркале исторического развития кажется мнение Казера. Пользуясь словами Вам Оуена, тут идет речь о дегенерации стипуляции.

III. В римской Дации в середине II столетия нашей эры встречалось, что при принятии обязательств, у которых практика последовательно применяла сделку стипуляции, как например, при договорах займа или же оговорок по неустойке, стороны не осуществляли словесного акта. Распространившееся среди ланчного населения, питающееся из греческого влияния воззрение; придававшее документу прямую обязательную силу, обнаруживается и в римской Дации и возможно, что, по греческому образцу, стипуляционная клаузула включалась в документ только в целях возможности взыскания перед римскими судебными органами. По свидетельству трансильванских восковых таблиц стипуляции тут выполняли четыре разных функции. Соответственно этим функциям стипуляции были следующие: а) стипуляции займа, б) стипуляции

эвдикции, а также стипуляции «габере лицере», в) стипуляция неустойки (пени) и «фиденюссии».

IV. В материале трансильванских восковых таблиц можно обнаружить два типа стипуляций займа». Договор займа V триптихона был включен в документ римского типа, только доказывавший стипуляцию. Эта стипуляция осуществлялась в причинной форме и за ней фактически находилась, возможно, дача займа, между тем как договор займа III триптихона занимает место между долговыми расписками римского и греческого типов, поскольку он приводит по всей вероятности не имевший место словесный акт, то-есть находится близко к письменному акту права peregrinorum уже и ввиду отвлеченного характера стипуляции. За этим договором, вероятно, не находилась дача займа такого размера, к уплате суммы которой должник по документу взял на себя обязательство. Таким образом, этот последний документ показывает, может быть, на фиктивную дачу займа.

V. Эвдикционные стипуляции в документах трансильванских восковых таблиц были двух видов: 1. стипуляции на двойную стоимость и, 2. простые стипуляции «квантум ид эрит». Стипуляции на двойную стоимость в свою очередь тоже подразделялись на две группы: а) «стипуляцио дупле» и б) «стипуляцио квантум ид эрит» на двойную стоимость в зависимости от того, направлялись ли они на двойную величину покупной цены или же объективной стоимости (понятие «интереса» в то время в Дации еще неизвестно, ведь оно было разработано именно во время возникновения данных документов и позже в Риме учениками Сальвия Юлиана).

VI. Оговорка неустойки встречается в пяти документах, но она оформлена только в одном случае стипуляцией (XIII триптихон). Эта последняя оговорка также не направлена на подлинную неустойку в римском смысле, так как в Риме неустойка представляла собой заранее установленную общую сумму возмещения убытков, а в данном случае идет речь об оговоренной в стипуляции пене, несколькократно (в десять, двадцать раз) превышающей установленный убыток.

VII. В документах трансильванских восковых таблиц стипуляция, в форме «фиденюссии» служила также и для целей поручительства. Такой случай встречается в четырех триптихонах (II, V, VII, XXV). При купле рабов (VII, XXV) принятие поручительства относится к стипуляции эвдикции продавца. Это довольно всеобщим является и в эллинистических папирусовых документах. В договорах займа фиденюссия обеспечивает возвращение или уплату капитала и процентов (II, V).

* * *

Жители римской Дации, безразлично были ли они румскими гражданами или peregrinami, пользовались стипуляцией для создания или обеспечения обязательств, вытекающих из самых разных жизненных условий, очевидно для того, чтобы осуществление их прав перед римскими судами не встречалось с затруднениями;

применение стипуляции отражает особенности имперского права также и во второй половине классической эпохи, то-есть, тогда, когда уже обнаруживаются зародыши тех процессов, в ходе которых стипуляция превращается из словесной правовой сделки в письменную и фигурирует в документах только формально, в качестве клаузулы. Все-таки зародыши перемены можно найти уже и в документах трансильванских восковых таблиц. Это подтверждается тем, что один из документов о займе, кажется, имеет некоторые признаки, соответствующие греческому документу «данейон»»

несмотря на то, что общественное, хозяйственное и культурное развитие провинций отставало от развития Рима и Италии, развитие права в нашей провинции шло наравне с развитием в Италии, что подтверждается развитой структурой эвдикционных стипуляций;

наконец, можно констатировать, что уравнительный процесс, который уже произошел между имперским и peregrinorum правами в других провинциях, в Дации появляется уже вскоре после начала римского господства.

Prof. Dr. ELEMÉR PÓLAY

DIE ROLLE DER STIPULATION IM URKUNDENMATERIAL DER SIEBENBÜGISCHEN WACHSTAFELN

(Zusammenfassung)

I. Im Urkundenmaterial der leserlichen siebenbürgischen Wachstafeln spielt die Stipulation eine sehr wichtige Rolle und dieses Dokumentenmaterial eignet sich daher dazu, aus ihm gewisse Folgerungen auf die Entwicklung des Formalvertrages im späten klassischen Zeitalter zu ziehen.

II. In der Literatur gab es über das Verhältnis zwischen Verbalakt und Stipulationsurkunde mehrere Auffassungen. Diese Ansichten wollten hauptsächlich die Frage beantworten, wann die Umwandlung stattgefunden hat, welche im Geschäft der Stipulation den Verbalakt erst in den Hintergrund drängte, dann verdrängte, und der Urkunde zum Beweis des Verbalaktes eine im Wesentlichen schuld begründende Wirkung verlieh.

Nach der ältesten Auffassung fand diese Umwandlung zur Zeit der späten Klassik statt. Nach der anderen Meinung beginnt diese Umwandlung erst mit dem nachklassischen Zeitalter (Riccobono, Jörs, Brandileone, Winkler). Besonders ist die Ansicht Levy's zu erwähnen, nach dessen Meinung diese Änderung wohl erst im postklassischen Zeitalter stattfand, der Verbalakt und die Urkunde aber sich schon von der Zeit Cicero's einander nähern und die Urkunde besonders im westlichen Vulgarrecht schon seit Anfang der Kaiserzeit mit dem Verbalakt ständig verbunden ist, so sehr, dass er zwischen Anwesenden früher oder später, so sehr, dass er zwischen Anwesenden früher oder später den Verbalakt ersetzt. Nach Kaser erforderte das Reichsrecht keine Urkunde zur Gültigkeit der Stipulation, aber im Osten, ebenso wie im Westen, verbreitete sich die Laienansicht über die Klassik, dass der Schuldbrief an sich auch ohne Stipulation volle Beweiskraft besitzt. Diese Ansicht entwickelte sich aus der Anwendung der sogenannten Stipulationsklausel, welche die Verfasser von Urkunden in den Provinzen regelmässig in die Urkunde aufnahmen. Schliesslich stellt sich Pringsheim aus Gaius ausgehend (3.134) auf den Standpunkt, dass im Osten die Urkunde an sich bindend war, selbst dann, wenn an einem solchen schriftlichen Vertrag ein römischer Bürger teilnahm, wenn aber in eine solche hellenistische Urkunde eine Stipulationsklausel aufgenommen wurde, so kamen die Reichsrechtsnormen zur Geltung. Die klassischen Juristen anerkannten nie die schuld begründende Kraft der Urkunde betreffend den Verbalakt, dies wurde erst im postklassischen Recht anerkannt.

Im Spiegel der geschichtlichen Entwicklung scheint die Ansicht Kaser's die annehmbarste zu sein. Um die Worte von van Oven zu benützen, handelt es sich hier um eine sogenannte Degenerierung der Stipulation.

III. Im römischen Dazien kam es in der Mitte des II. Jahrhunderts n. u. Z. vor, dass bei Verpflichtungen, bei welchen die Praxis das Stipulationsgeschäft konsequent anwendete, wie z. B. bei den Darlehenverträgen, oder der Stipulation einer Vertragsstrafe die Parteien vom Verbalakt absahen. Die durch die griechische Wirkung genährte Auffassung in der Laienbevölkerung, welche dem Dokument eine unmittelbare bindende Kraft beimass, warr auch im römi schen Dazien zu finden und es ist möglich, dass nach griechischem Muster diese Stipulationsklausel nur zur Geltend-

machung vor dem römischen richterlichen Forum in die Urkunde aufgenommen wurde. Die siebenbürgischen Wachstafeln zeigen, dass die Stipulationen hier vier verschiedene Funktionen erfüllten. Diesen Funktionen entsprechend sind diese Stipulationen die folgenden: a) Darlehensstipulationen, b) Eviktionsstipulationen, sowie die stipulatio habere licere, c) die stipulatio poenae und d) Fideiussionen.

IV. Im Material der siebenbürgischen Wachstafeln kann man zwei Typen der Darlehensstipulationen finden. Der Darlehenvertrag des V. Triptychons war in eine Urkunde römischen Typs gefasst, welches die Stipulation nur bewies. Diese Stipulation ging in kausaler Form vor sich, dahinter konnte eine wirkliche Kreditliquidierung stehen, während der Darlehenvertrag des III. Triptychons einen Platz zwischen den Schuldbriefen des römischen und griechischen Typs einnahm, in dem er einen wahrscheinlich nicht geschehenen Verbalakt angab, daher dem Litteralkontrakt des Peregrinrechtes nahestand, auch schon mit Rücksicht auf die Abstraktheit der Stipulation. Dahinter stand wahrscheinlich nicht die Flüssigmachung eines Darlehens in dem Masse, als der Betrag, zu dessen Bezahlung sich der Urkundenschuldner verpflichtete. Letztere Urkunde scheint daher auf eine fiktive Kreditliquidierung zu verweisen.

V. In den Urkunden der siebenbürgischen Wachstafeln gab es zweierlei Eviktionsstipulationen: 1. Stipulationen auf das Zweifache und 2. einfache quantum id erit Stipulationen. Die Stipulationen auf das Zweifache waren wieder von zwei Arten: a) stipulatio duplae und b) Stipulation auf das Zweifache quantum id erit, danach ob sie auf das Zweifache des Kaufpreises oder des objektiven Wertes gerichtet waren. (Der Begriff des Interesses war zu der Zeit in Dazien noch nicht bekannt, da ihn ja die Schüler des Salvius Julianus in Rom gerade zur Zeit des Entstehens der Urkunden und danach ausarbeiteten).

VI. Die Bedingung einer Vertragsstrafe finden wir nur in fünf dieser Dokumente, aber diese Vereinbarung erfolgt nur in einem Fall durch eine Stipulation (XIII. Triptychon). Auch die letztere Vereinbarung ist nicht auf eine wirkliche im römischen Sinne genommene Vertragsstrafe gerichtet, weil in Rom die Vertragsstrafe ein Schadenersatzpauschale war und es sich hier um eine durch Stipulation ausbedungene Poena handelt, welche den Betrag des äzurechnenden Schadens um das Mehrfache (Zehnfache, Zwanzigfache) übersteigt.

VII. Die Stipulation diente in den Urkunden der Siebenbürger Wachstafeln auch dem Zweck der Bürgschaft in Form einer Fideiussion. Solche sind in vier Triptychons (II., V., VII., XXV.) zu finden. Bei den Käufen von Sklaven (VII., XXV.) bezieht sich die Bürgschaft auf die Eviktionsstipulation des Verkäufers. Dies ist auch bei den hellenistischen Papyrusurkunden ziemlich allgemein. Bei dem Darlehenvertrag sichert die Fideiussion die Rückzahlung, bzw. Bezahlung des Kapitals und der Zinsen (II., V.).

Die Stipulation wendeten die Einwohner des römischen Dazien ohne Rücksicht darauf, ob es sich um einen civis oder peregrinus handelte, zur Begründung oder Sicherung von aus den verschiedensten Lebensverhältnissen stammenden Verpflichtungen an, offenbar darum, damit die Geltendmachung ihre Rechte vor den römischen Gerichten auf keine Schwierigkeiten stosse;

die Anwendung der Stipulationen spiegelt noch in der zweiten Hälfte des klassischen Zeitalters die Eigenheiten des Reichsrechtes wider, daher zu einer Zeit, als schon die Keime der Vorgänge zu finden sind, in deren Verlauf sich die Stipulation aus dem Verbalgeschäft in einen Litteralkontrakt umwandelt und nur der Form nach im Dokument als Klausel vorkommt. Die Keime der Umwandlung sind trotzdem auch schon in den Dokumenten der Siebenbürger Wachstafeln aufzufinden. Dies wird dadurch bestätigt, dass eine der Darlehensurkunden Eigenheiten zu zeigen scheint, welche dem griechischen Daneion Urkunde entsprechen;

trotzdem die gesellschaftliche, wirtschaftliche, rechtliche und kulturelle Entwicklung der Provinzen hinter jener Roms und Italiens stand, hielt die Rechtsentwicklung in unserer Provinz mit der Rechtsentwicklung in Italien Schritt, was die entwickelte Struktur der Eviktionsstipulationen bestätigt;

schliesslich kann festgestellt werden, dass der Nivellierungsvorgang, welche in anderen Provinzen zwischen dem Recht des Reiches und dem Peregrinrecht stattfand, in Dazien schon kurze Zeit nach Beginn der römischen Herrschaft erscheint.